

DOĞA İLE OYNAMACA: FELSEFECE KARALAMALAR

Besim Karakadılar

İÇİNDEKİLER:

1. Maddesiz ama manalı ufuklar
2. Wittgenstein'in ölümsüz dünyasında kim öle, kim kala?
3. Hilbert izlencesinin izinde
4. Adcılık adına yeni bulgular
5. Doğa ile oynanan oyunlarda hakikat arayışı
6. Hakikat-sonrası hakikat araştırmaları
7. Ekolojik bir etik arayışı: hakikat-sonrası, yalan, dolan; peki ya daha sonrası?

1. MADDESİZ AMA MANALI UFUKLAR

Çağdaş zihin felsefesinde düşünce­nin uzamdan bağımsız bir varlığı olduğu görüşü kimi zaman Kartezyen yanlış nitelemesiyle karşımıza çıkıyor. Hatta kimileyin bilimsel gelişmelerden hareketle zihnimizin varlığının varlıkbilimsel gerçekliğine ilişkin sonuçlara ulaşıldığı savlanıyor. Savlarda genellikle öznesiz bir varlıkbilim öneriliyor ve önerilen varlıkbilim kartezyen düşünme kuramını dışlıyor. Benzer olarak Wittgenstein'a atfedilebilecek bir resmedilebilirlik yoluyla anlam kuramı da eleştirilebiliyor. Görünen o ki, çağdaş zihin felsefesinde kimileyin hem kartezyen düşünce­nin hem de anlambilimsel doğruluk araştırmalarının bilimsel değerine yabancı bir izleğin izinden gidiliyor.

Kartezyen yaklaşımda düşünce ile uzam arasında yapılan varlıkbilimsel

ayrım yoluyla biyolojik veya fiziksel olarak birbiriyle bilgisel bağımlılık ilişkilerinde olan düşünce ve uzam yadsınmamıştır. Descartes'ın düşüncenin kozalaksı bezde bulgulanabileceğine ilişkin önerisi söz konusu yadsımayışın yeterli kanıtıdır.¹ Bu anlamda düşünen öznelerin varsayılması biyolojik ya da fiziksel hiç bir araştırmayı yokuşa sürmez. Bilhakis, kolaylaştırır. Çünkü *cogito ergo sum* ve *sum res cogitans* düsturları sözlük anlamlarıyla bakışaçısal özdeşleştirme dizgelerinde bulgularan düşünen öznenin bilgisel ufkuyla birlikte kamusal özdeşleştirme dizgelerinde de varolduğunun dile getirilmesidir. Bu biçimde anlaşıldığında, Descartes'ın yaklaşımı modern sinirbilimde varlığı kanıtlanan *ne* ve *nere* dizgelerinin oluşturduğu ikilikle örtüşmektedir.² Söz konusu örtüşmenin iki eksenli çözümleyici yapısı ışığında kartezyen bakışın varlıkbilimsel bir yanılısama içinde olduğunu savlamanın bilimsel bir anlamı yoktur. Descartes halihazırda zamanının bilgisel ufkunun düşüncüyü bilimsel olarak nasıl araştıracağıyla ilgili yöntem bilgisine ulaşmıştır. Sözü geçen yöntem bilgisini çalışanlar matematiksel uygulamaların insan yaşamına girdiği zamanlardan bu yana niceleme, genelleme ve özelleme biçimlerinin mantığa dayalı işleyişini araştırmaktadır. İki ve üç boyutlu çözümleyici özdeşleştirmeler söz konusu yöntemin parçasıdır.³ Bu anlamda nicelemenin doğasına ilişkin genelleme, özelleme ve özdeşleştirme kavramlarının tanımlanmasında, tanımlanan kavramların bilgisinin geliştirilmesinde vs. konuya düşünen öznenin uzamsal

1Bkz. Descartes, 1664, *L'Homme*, (İngilizce çevirisi: Hall, T. S., 1972, *Treatise of Man*, Harvard, Massachusetts.)

2Konunun bilgi kuramsal önemi için bkz. Hintikka, J. ve J. Symons, 2003, "Systems of identification in neuro-science: lessons from epistemic logic", *Philosophy of Science*, cilt. 70, ss. 89-104.

3Çözümleyici geometrinin Descartes'ın yöntem araştırmasının temel bir parçası olduğu *Düzgün Akıl Yürütme ve Bilimlerde Doğruluğun Araştırma Yöntemi Üzerine Konuşma* başlıklı kitabına ek bölüm olarak yayınlanmasından bellidir.

olandan bilgisel anlamda bağımsız olabileceği durumları da kapsayacak bir varlıkbilimle yaklaşılmasına şaşılmamalıdır. Bilim matematikselleştikçe ister istemez matematiksel araçların nasıl kullanılacağını araştıran bilgi arayışları devreye girmiştir. Devreye girmekle kalmamış bilimin gözbebeği olan yeni önsel bilgileri de türetmişlerdir. Bu yüzden bilimsel mercekler altında Kant'ın durumu da Descartes'inkinden farksızdır. Kant'ın bireşimsel önermelerle işlenen önsel bilginin varlığını ortaya çıkarması, bilim ve mantıkla ilgilenen düşünürlerin bilgi arayışlarının yöntemini açıklamalarında ve bilim dilinde kavramsal ve deneysel bilgi ufuklarını ayırdetmelerinde kolaylıklar sağlamıştır. Söz konusu düşünürlere belki de en çarpıcı örnek tarihin en geniş ufuklu öngörülerle düşünen bilim adamlarından olan Poincaré'dir.⁴ Kant'ın önsel bilginin işleyişiyle ilgili yaptığı katkıya ek olarak Husserl'in bilgiyi yönelimsel dayanaklara indirgeme düşüncesi, Russell'in betimlemeler kuramıyla eşgüdümlü bir biçimde matematiğin temellerine ilişkin soruların bilgi kuramsal türevlerini inceleme çabasıdır.⁵ Üstelik hem Husserl'in hem de Russell'in Hilbert'in ilksavlı yöntemiyle ortak noktalarda buluşuyor olması söz konusu çabanın bilimsel değerinin yeterli kanıtıdır.⁶ Diğer yandan Husserl'in kendi deyimleriyle yönelimbilimin Mach'ın bilim felsefesinin köktenleştirilmesine ilişkin bir yaklaşım olması, Russell'in öğrencisi Wittgenstein'in da yönelimbilimsel dillere başvurduğu ölçüde Mach ve Husserl'in sorularının

4Bkz. Friedman, M. and A. Nordmann, 2006, *The Kantian Legacy in Nineteenth-century Science*, MIT Press.

5Konuya ilişkin aydınlatıcı bir tartışma için bkz. Hill, C. O., 1991, *Word and Object in Husserl, Frege and Russell: The Roots of Twentieth Century Philosophy*, Ohio University Press.

6Bkz. Hill, C. O., 1995, "Husserl and Hilbert on completeness", *From Dedekind to Gödel*, J. Hintikka, editor, Dordrecht: Kluwer.

öndayanaklarına benzer dayanakları olan dizgelerle hesaplaşmasının kaçınılmazlığını açıklar.⁷ Çünkü eldeki sorular belirtik tanımlama ve tasarlama ilkelerine dayanan kavramsal sorulardır ve bilim tarihinde bunların derin bir gündemi vardır.⁸ Söz konusu gündem yirminci yüzyılda mantık alanında sayısız düşünüre yol gösterici olmuştur. Sayısız düşünür içinden en öne çıkan örnek, tartışmasız, bir mantık söylencesinin en önemli karakteri haline gelen Gödel'dir. Descartes'tan Husserl'e halihazırda ussallığın bilimsel kökenini araştırmış bir kafileyi kimi felsefecilerin aradığı kimi varlıkbilimsel yanıtlar uğruna yanlış ya da yanılısama olarak yorumlamak kökten hatalıdır.

Yirminci yüzyılın mantık sorularının meyvelerinden biri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'un ana sorusu dilde doğruluğun nasıl tanımlanacağıdır. Kitapta karmaşık önermeler basit önermelerin doğruluk işlevleri, basit önermeler de kendi kendilerinin doğruluk işlevleri olarak ele alınır. Doğruluğun söz konusu işlevsel anlamı birinci basamak sıra bağımlı nicelemeli dillerde Gödel 1931 ve Tarski 1935 kanıtsavlarından bilindiği üzere tanımlanamamaktadır. Sonuç, Wittgenstein'in 1910'larda ulaştığı sonuçlar açısından anlambilimin dile getirilemezliği; bunun doğal sonucu olarak da anlambilime dayanan hiçbir soru için anlamlı bir yanıt arayışının olanaklı olmadığıdır. Tarski ve Wittgenstein sonrası anlambilim çalışan mantıkçıların ve dilbilimcilerin bakış açılarından ulaşılan sonuçlar bakımından doğruluk sorusu her nicelemeli dil için doğruluğun bir üst

⁷Bkz. Husserl, 1897, Review of E. Mach's 'Über das Prinzip der Vergeichlug in der Physik', *Archiv für systematische Philosophie*, cilt 3, ss. 241-244.

⁸Konuya ilişkin bazı temel yazılar için bkz., Ewald, W. B., 2007, *From Kant to Hilbert, a Source Book in the Foundations of Mathematics*, iki cilt, Oxford University Press. Ayrıca genel tarihsel bir inceleme için bkz., Grattan-Guinness, I., 2000, *The Search for Mathematical Roots, 1870-1940*, Princeton University Press.

basamak dilde nasıl tanımlanabileceğini irdeleyen felsefi görüşlere yol açmıştır. Carnap, Montague, Quine ve Chomsky söz konusu mantıkçı ve dilbilimcilere örneklerdir. Yol açılan görüşlerle eş güdümlü olarak matematiksel mantığın Turing makinalarının tasarımına uygulanması Gödel ve Tarski sonuçlarınca kaçınılmaz olarak kısıtlanan felsefi görüşleri belli açılardan pekiştirmiştir. Söz konusu pekişmenin karakteristiği dil ile dünya ilişkileri bağlamında irdelenen bazı sözdizimsel öndayanaklardır. Bilindiği üzere Leibniz'den Turing'e mantık tarihi ağacının meyvesi bilgisayardır. Bilgisayar, sıra bağımlı tekrarlı işlevlerin belirlediği söz dizimsel öndayanaklar temelinde Turing makinalarıyla tasarlanmıştır. Bilinç konusundaki bilimsel araştırmaların parçası olduğu gibi yaşamın da bir parçasıdır.

Dilsel bir araç olarak düşünüldüğünde bilgisayar (benzer bir deyişle bilgi taşıyan) kullanımının hesaplamasal ufku Church-Turing hesaplanabilirliği ölçeğiyle belirlidir; yani tekrarlı işlevler sınıfının belirlediği ölçekle. Aynı ufuk Wittgenstein'in *Tractatus*'undaki doğruluk işlevleri için de geçerlidir. Öznesiz, eytişimsel ve maddesel süreçlerin bir parçası olarak görölse de görölme de, bilgisayar kullanımının hesaplama ufkunun Turing makinalarıyla ve kavramsal altyapı bakımından da Wittgenstein'in anlambilimin dilegetirilemezliği teziyle (Gödel ve Tarski sonuçları gereği) örtüşüyor olmasında tarihsel açıdan şaşılacak bir yan yoktur. Üstelik başlanılan iş daha tamamlanmamıştır. Turing hesaplanabilirliğinin ötesindeki bilgisel ufukların nasıl belirleneceğinin de bilimsel olarak bulgulanması gerekir. Wittgenstein'in anlambilimsel buluşları ve bu buluşların mantıksal sonuçları bu anlamda bilim tarihinin konusudur. Konunun geleceği ise henüz yazılmamıştır. Bu yüzden tarihsel yanlışlara düşmemek adına *Tractatus*'un

yazarının bir gizemci ya da bir aziz olup olmamasından daha çok mantıkçılığına bakılmalıdır.⁹ O zaman neyi neden yazdığı daha doğru anlaşılabilir. Wittgenstein bilimsel düşüncenin kullandığı dilin mantığa dayalı sınırlarını bilimsel bir hesaplama kavramının bilgisel ufkunu anlambilimsel olarak tespit edebilecek yetkinlikte çizmeyi başarmıştır.¹⁰ *Tractatus*'un yirminci yüzyıl bilim felsefesine ve anlambilimine etkisi söz konusu başarının eseridir. Gerek anlambilimin gerekse hesaplamanın ufku varlıkbilimsel tezlerle değil bilgisel mantık araştırmalarıyla belirlenmiştir. Yeni bilgisel ufuklar özneli de olsalar öznesiz de olsalar doğa bilimlerinin temeli olan ussallığın gerçek kökenini bulmaya yöneliktirler.

Kissadan hisse, düşünce mantık tarihi boyunca bilimsel araştırmanın konusu olmuş ve bilgisel ufukların uç noktasal varsayımları bulgulanarak araştırılmıştır. Bilindiği kadarıyla Platon'dan ve Aristoteles'ten bu yana, hatta Sokrates öncesinden ve Tibet'in Budist mantıkçılarından bu yana bu böyledir. Bu bakımdan düşüncenin varlığı ya da ne olduğu araştırmanın ilk veya hemen sonraki sorusu değildir, en son sorusudur. Sokratik dersler unutulmamalıdır. Tabii ki düşünce biyoloji veya sinirbilim sorusu olarak da araştırılabilir; ya da psikoloji veya psikiyatri sorusu olarak da; hatta fizik veya astrofizik sorusu olarak da araştırılabilir. Ancak her araştırmada bilimsel bir dil kullanılır ve söz konusu dilin kullanımının doğruluk ve tutarlılık koşullarının belirlediği bilgisel ufukların varlığı söz konusudur. Mantığın en geniş anlamıyla olanaklı tüm bilgisel ufukların

⁹Örneğin bkz. Marion, M., 1998, *Wittgenstein, Finitism, and the Foundations of Mathematics*, Oxford. Young, R. A., 2004. "Wittgenstein's *Tractatus* project as philosophy of information", *Minds and Machines*, cilt 14, ss. 119-132.

¹⁰Konuya ilişkin kapsamlı bir tartışma için bkz. Stepney, S. et al., 2006, "Journeys in non-classical computation II: initial journeys and waypoints", *The International Journal of Parallel, Emergent and Distributed Systems*, cilt 21, ss. 97-125.

anlambilgisel araştırması olarak çalışılması Wittgenstein'in resim kuramının mantığına çok Şey borçludur. Bu yüzden mantıksal biçim ile ilgili araştırmaların varlıkbilimsel anlamda çürütülmeye çalışılması saçmadır. Mantığın tarihsel gelişimi içinde Wittgenstein'in katkıları ortadadır. O da Wittgenstetein'in deyimiyle kısaca Şudur: "...benim gücüm bu ödevle başedebilmek için pek zayıf. - Başkaları gelse de daha iyisini yapsa." (*Tractatus Logico-Philosophicus*, nsz)

Ezelden beri (ya da bildik bileli), bilimsel dillerin matematiğın temelleriyle ilgili sorular ile yakınlığına yapılan vurgu bilim ve teknoloji çağının varlıkbilimsel ufkunu bilimsel tüm araştırmalarda kullanılan matematiksel dilin mantığa dayalı işleyişini araştırarak belirlemiştir. Bundan sonra da aynı biçimde belirleyeceği gün gibi ortadadır. Hangi varlıkbilimsel ufkun mantığı ya da doğruluğu hangi biçimde yorumlayacağından bağımsız olarak. Söz konusu bağımsızlık bilimlerin birliğini tekrar gündeme getirmiştir. Bu yolla yirminci yüzyılın ilk yarısında etkili olan mantık olguculuk bugün yeni yüzüyle tekrar felsefenin gündemindedir.¹¹

Bu yazıda özetlenen tarihsel değerlendirmeler Platon'un bölümlenmiş çizgisiyle basitleştirilebilir. Devlet'te Sokrates'in ağzından anlatılan mağara benzetmesi de bölümlenmiş çizgiyi örnekleme amacıyla dile getirilmiştir; ya mağradaki zincirlenmişlik ve gölgeler oyunu, ya da dışarıda parıldayan yıldızlar ile patlayan çiçeklerin bilgisi. Hangisinin gerçek anlamda gizemli olduğu besbellidir. Dikkat edilmesi gereken, hangi merdivenin ya da hangi zincir kırmanın bizi hangi bilgisel ufuklara hazırlayacağıdır. Söz konusu ufuklar eğretilemeli öykülerle

¹¹Bkz. Rahman, S., J. Symons, D. M. Gabbay ve J. P. van Bendegem, editörler, 2009, *Logic, Epistemology, and the Unity of Science*, Springer. Ayrıca bkz. Friedman, M., 1999, *Reconsidering Logical Positivism*, Cambridge University Press.

yüceltilen filozofların seyrine daldığı gizemli ufuklardan ibaretmiş gibi düşlemlenebilir. İşin aslı bilgisel ufuklar ne düştür ne de öyküdür. Kağıt ve kalemle betimlenebilen somut mantık çıktılarınıdır. Yoksa düşünen öznelerin varlığına gizem katmak hiç de zor değildir. Keynes'in eşine Wittgenstein ile karşılaşmasını anlattığı gibi "5.15 treninde Tanrı'yı gördüm" demek yeterlidir. Hem de gündelik bir dilde! Bilimin düşünceyi fethedebildiği bir eytişim arayışıyla değil. Afrikalıların eski bir sözünde olduğu gibi: Hızlı gideceksek tek başımıza, uzağa gideceksek beraber. Tabii Turing'in uyarısını da unutmamalıyız: Kısa bir uzaklığı görebiliyoruz. Ama yapılmayı bekleyen çok iş görüyoruz.¹² Özellikle, bilgisayar biliminin ve bilişsel sinirbilimin (haliyle fiziğin ve biyolojinin) temelleriyle ilgili yapılacak çok iş var. Kaldı ki, Bohr'un deyimiyle:

'Sadece çokluk açıklığa götürür ve uçurumun dibinde doğruluk oturur.'[Schiller'in 'Spruch des konfüzius' adlı şiirinden alıntı] Buradaki çokluk sadece deney çokluğu değildir. Aksine sorunumuz ve fenomenler hakkında söz eden farklı türlerin, kavramların da çokluğudur. Sadece kuantum teorisiyle gözlemlenen fenomenlere ilişkin formel yasalar arasındaki tuhaf ilişkiler hakkında sürekli olarak farklı kavramlarla konuşulur, görünüşteki içsel çelişkileri bilinir. Her yönüyle aydınlatılırlarsa, kuantum teorisinin anlaşılması için bir ön koşul olan düşünce yapısının değişimi sağlanmış olur. Örneğin sürekli olarak "dalga" ve "parçacık" gibi kavramlar kullanarak doğanın düalist bir betimlemesini yapmasından ötürü, kuantum teorisinin doyurucu olmadığı söylenir. Ama kuantum teorisini gerçekten anlamış bir insanın aklına artık düalizmden söz etmek gelmez, o teoriyi, deneye uygulanması için doğal dile çevrilen atomsal fenomenlerin homojen bir tanımı olarak görecektir. Kuantum teorisi, bir konunun tüm açıklığıyla anlaşılabilirdiği ve aynı zamanda ondan sadece imgeler ve karşılaştırma yapmak yoluyla sözedebileceğinin bilindiği durumlar için harika bir örnektir. İmgeler ve karşılaştırmalar, bunlar burada geniş ölçüde klasik kavramlardır. Tıpkı "dalga" ve "zerreler" gibi. Bunlar gerçek dünyaya tam olarak uymuyorlar. Birbirleriyle kısmen bütünler bir ilişki içindeler ve bundan ötürü de çelişiktirler. Buna rağmen fenomenlerin tanımını doğal dil sınırları içinde kalarak yapmak zorunda olduğu için, bu imgelerle gerçek duruma

¹²Bkz. Turing, A. 1950, "Computing machinery and intelligence", *Mind*, cilt 59, ss. 433-460.

yaklaşılabilir. Herhalde bu, felsefenin genel sorunlarında, özellikle metafizikte de aynıdır. Düşündüğümüz şeye tam olarak uymayan imgelerle ve karşılaştırmalar yaparak konuşmaya zorlandık. Çelişkilerden kaçınamayız. Ama bu imgelerle gerçek duruma herhangi bir biçimde yaklaşabiliriz. Gerçek durumu yadsıyamayız. Uçurumun çünkü dibinde doğruluk oturuyor.¹³

Belki de gerçek duruma yaklaşmak için önce şunu sormalıyız kendimize: Göz hapsine alınmasından dolayı bulunamamış bir şey olmasın sakın bu düşünce; uçurumun dibinde oturan doğruluk gibi gizemli?

2. WITTGENSTEIN'İN ÖLÜMSÜZ DÜNYASINDA

KİM ÖLE, KİM KALA?

Wittgenstein'in eleştirel bakışının ağırlığı altında, Russell'ın bilgisel yargılar konusunda yazdığı bazı yazıları yayınlamaktan vazgeçtiği söylenir. Ne var ki iki düşünürün ortak paydada banzer yaklaşımlarla tartıştığı onlarca felsefe sorusu vardır. Nesnelere bilgisi konusunda tartıştıkları mantık - bilgi ilişkisi, belki de bu soruların tümünü toparlayan yegane çatıyı oluşturur.

Russell, nesnelere ilişkin bilgiyi ikiye ayırır. Herhangi bir dolayım (örneğin, çıkarım veya doğruluk bilgisi) olmadan, nesnelere doğrudan tanışıklık yoluyla edinilen ve sadece duyu verilerinden oluşan birinci tür bilgiye tanışıklık yoluyla bilgi der. Nesnelere ilişkin doğrulukları bir araya getiren betimlemeler yoluyla edinilen ikinci tür bilgiye de betimleme yoluyla bilgi der. Örneğin, okunmakta olan

13W. Heisenberg'in 1952 tarihli "Olguculuk, metafizik ve din" başlıklı yazısında sözettiği üzere N. Bohr'un W. Heisenberg ve W. Pauli ile karşılıklı konuşmalarında fizik dili ve doğruluğa ilişkin yaptığı genel yorumdur. Söz konusu konuşmalar ve başka yorumlar için bkz. Heisenberg, W., 1969, *Der Teil und das Ganze*; Türkçe çevirisi: *Parça ve Bütün*, çeviren: Ayşe Atalay, Düzlem Yayınları, 1990.

bir kitabın şekli şemaliyle olan tanışıklık birinci türden, kitabın falanca biçimde bir nesne olarak betimlenmesi ikinci türden bilgi verir.

Tanışıklık ve betimleme yoluyla bilgiler arasında Russell tarafından yapılan ayrımın amacı betimleme yoluyla bilgiyi tanışıklık yoluyla bilgiye indirgemektir. Sözü geçen indirgeme, betimlemeler yoluyla oluşan bilgide, kimliği veya neliği bilinmeyen tekil bireylere ilişkin bilinenlerin nasıl olup da duyu-verisine dayanan bilgi nesnelere olarak ele alındıklarına nedensel bir açıklama verme girişimidir.

Russell konuyu matematiğin temellerine ilişkin sorularla birlikte—özellikle de matematiğin manığa indirgenebilirliği çerçevesinde—*Principia Mathematica*'da betimlemeler kuramı başlığı altında incelemiştir. Daha sonra bilgi-kuramsal sorularla ilişkili olarak tanışıklık ve betimleme yoluyla bilgiler arasındaki ayrımı bilgisel indirgenebilirlik açısından tekrar ele almıştır.

Bu yolla Russell'ın açıklama girişimi betimlemelerin mantıksal bileşikliğini oluşturan basit parçaların biraraya gelerek nasıl bilgi verdiğinin bir çözümlemesidir. Söz konusu çözümleme tekil bireylerin adlarının en dipte bu, şu gibi işaret zamirleri veya ben, sen gibi kişi zamirleri ile karşılanabileceğini açıklamaya yöneliktir. Ancak Russell'ın açıklamalarının dayandığı mantıksal çözümlemenin genel felsefi altyapısı Wittgenstein öncesine kadar eksiksiz bir incelemenin konusu yapılmamıştır.

Russell'ın indirgemesinin bir benzeri Wittgenstein'in 1921'de yayınlanan *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı kitabında ortaya atılan resim kuramı aracılığıyla yapılır. Resimlerin gerçeklikle örtüşmesi doğruluğun koşulu olarak ele alınır. Düşünce, olgunun mantıksal bir resmidir ve bu yolla anlam kazanır.

Önermeler, yalın önermelerin doğruluk işlevleridir. Yalın önermeler de kendi kendilerinin doğruluk işlevleridir. Söz konusu doğruluk işlevlerinin belli sözdizimsel bir kurulumu vardır. Bu kurulum olguların toplamını yani dünyayı resmeden doğru düşüncelerin sözdizimsel kurulumudur. Buna göre (yani Wittgenstein'in kuramına göre) eğer doğru olan tüm yalın önermeler verili olsaydı, sonuç dünyanın eksiksiz bir betimlemesi olurdu.

Dünyanın eksiksiz olarak betimlenmesi kurgusu Wittgenstein'in mantık dizgesinde ancak resimlerin gerçeklikle karşılaştırılması yoluyla elde edilebilir. Söz konusu karşılaştırma resimlerle ve resimlere karşılık gelen gerçeklikle tanışıklık yoluyla olanaklıdır. Çünkü, deneyimi önceleyen (a priori) resimler yoktur. O halde, Wittgenstein'in yalın resimler toplamına sözdizimsel yaklaşımı tanışıklık yoluyla bilgidan geçmektedir. Bu bakımdan, dilin sınırlarına kadar varan tanışıklıklar yoluyla, dünyanın sınırları betimlenebilmektedir. Söz konusu sınırlar kişinin kendi başına anlayabileceği tek bir dilin sınırlarıdır. Bunlar, kişinin yaşadığı tek bir dünyanın sınırlarını belirler. Kişinin yaşamı da dünyası da bu yüzden birdir. Bu anlamda, kişinin kendisi dünyasıdır.

Wittgenstein'in dizgesinin tekbenci bir bakış açısına yaklaşması betimleme yoluyla bilgiyi tanışıklık yoluyla bilgiye indirgemesiyle neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Zaten Wittgenstein'a göre tekbencilik ile arı gerçekçilik aynı yaklaşımın iki farklı yüzüdür. Bunun doğal bir sonucu olarak, tanışıklık yoluyla bilgi Wittgenstein'ı ölümün bir yaşam olayı olarak ele alınamayacağı sonucuna götürmüştür. Basit bir dille, ölüm hiçbir zaman tanışıklık yoluyla bilgi vermeyecektir.

Betimleme yoluyla bilginin tanışıklık yoluyla bilgiye indirgenmesi, o halde, “Sokrates öldü” gibi ölüm bildiren tümcelerde, yönletimin dosdoğru yönletilen kişiyi göstererek yapılmasındaki zorluğu ortaya çıkarmaktadır. Ölü beden yönletimle gösterilebilirken, ölen kişi artık gösterilememektedir. Bu bir bakıma kişinin kendi ölümünü doğrulukla dile getirememesinin bir başka biçimidir.

Bu ve benzeri örnekler, dil ve gerçeklik arasındaki örtüşmeleri inceleyen bir doğruluk kuramında dilin sınırlarını aşan öğeler olarak ele alındığında, söz konusu ele alışın genel sonucu, dilde doğruluğun nasıl tanımlanabileceğini araştıran anlambilimin dile getirilemezliğidir. Wittgenstein'in konuşulamayan yerde susulmalıdır demesi bundandır. Tanışıklık yoluyla bilgiden türetilmeyen şeyler bilgi nesnesi değildir; aşkınsaldır.

Tabii ölümün aşkınsallığı ölüme giden Sokrates'in yanibaşında olan birinin doğrulukla Sokrates'in öldüğü ana tanıklık etmesine engel değildir. Ölüm anıyla tanışıklık yoluyla bilgi pekala başkalarına bildirilebilir bir şeydir. Ölüm haberi bu şekilde duyurulur.

Ölüm haberi duyurusu, sözlük anlamıyla da bir tür tanışıklık yoluyla bilgiden başlayan, betimleme yoluyla bilgiler de içerebilen bir dizi haberleşmenin biraradallığının bir sonucudur. Ölümün bilinmesi için en başta en az bir bireyin olaya tanıklığı ön koşuldur. Söz konusu haberleşmelerin biraradallığının bir doğruluğa dayandığı, dizinin başındaki haberleşmeye kadar izlenerek ortaya çıkartılabilir. Duyurunun doğruluğunun kanıtı için ölen kişinin öldüğüne tanık olan bireyin veya öldüğü sonucuna doğrulukla varan bireyin bilgisine başvurulmalıdır. Çünkü, doğruluk araştırmasında nesnel tarih asaldır. Ama ortada ölüm olayının

resminin örtüşebileceği bir gerçeklik olmadığı durumda kimin öldüğü sorusu açıktır. Bir bakıma “Sokrates” adının kime yönlettiği artık Sokrates'in hayatta olduğu zamandakinden farklı bir değerlendirmenin konusudur. Söz konusu değerlendirmeyse konuşulamayan alana aittir.

Biri öldüğünde kimin öldüğü sorusunun açık soru olarak kalmasında veya ölümün konuşulamayan alana ait olmasında Wittgenstein'in önkabulleri açısından şaşılacak bir şey yoktur. Wittgenstein'in mantık dizgesinde tek dil ve tek dünya varsayımı iş görmektedir.¹⁴ Üst dillerin olanağı ve genel olarak da dilde doğruluk tanımının araştırması (anlambilim) dışlanmıştır. Üstelik betimleme yoluyla bilgi tanışıklık yoluyla bilgiye indirgenmiştir. Haliyle ölüm, yaşarken yapılacaklar listesinin dışında kalmıştır.

1930 sonrası Wittgenstein dilin betimleme olanaklarını araştırma yolu olarak nitelediği fenomenolojik dil dizgelerini terkedip dilsel betimlemelerin yasalarının araştırması olarak nitelediği fiziksel dil dizgelerine geçtiğini açıkladı. (Bkz. *Philosophical Remarks* Sec. 1) Amaç işlevini yerine getiren dil sınıflarının fiziksel dizgeler olarak betimlenmesi yoluyla anlık deneyimlerin anlık temsillerine ulaşmaktı. Bu biçimiyle, tanışıklık yoluyla bilgiye fiziksel betimlemeler yoluyla bilgi aracılığıyla ulaşmanın amaçlandığı söylenebilir.

Aynı yıllarda Carnap ve Tarski gibi mantıkçılar da üst dillerde doğruluk kavramının nasıl çalışılacağını araştırdılar. Tarski'nin bulduğu sonuçlar doğruluk kavramının yalnızca bireyler üzerine niceleme yapılan ve nicelemelerin birbiri ardı sıra bağımlılık ilişkisi içinde iş gördüğü birinci basamak biçimsel diller için, birinci

¹⁴ Sözü geçen varsayımın Husserl, Heidegger ve Gadamer'in felsefelerindeki işleyişi için bkz. Kush 1989. Ayrıca bkz. Hintikka 1997.

basamakta tanımlanamayacağını kanıtladı. Tarski'nin ulaştığı sonuç Wittgenstein'in 1921'de yayınladığı görüşlerle aynı noktaya dikkat çekiyordu. Tekil bireylerin birbirine bağımlı bilgi ve yönletim nesnesi olduğu dillerde anlambilim dile getirilemiyordu. Tarski'deki yenilik, her ne kadar birinci basamakta doğruluk tanımlarına getirilen radikal bir kısıtlama olsa da, istenilen tanımların bir üst dilde yapılabileceğini gösteriyordu. Nitekim Tarski bu tür bir tanımın, yani anlambilimsel bir doğruluk tanımının (Wittgenstein'in deyimiyle, fenomenolojik dil sistemlerinde) her dil için bir üst basamak dilde nasıl yapılacağını da gösterdi.

Carnap ise fiziksel diller çerçevesinde dünyanın mantıksal yapısının sözdizimsel olarak kurulabileceğini düşünüyordu. Durum betimlemeleri aracılığıyla Wittgenstein'in fenomenolojik bir dil ile kurmaya çalıştığı dizgeyi fiziksel bir dil sistemiyle kurmayı denedi. Ancak Tarski'nin doğruluk tanımlarıyla ilgili ulaştığı sonuçların da gösterdiği üzere, eksiksiz bir dünya kurgusunun fiziksel diller aracılığıyla yapılandırılması sözdizimsel araçlarla olanaksızdı.

Anlambilimde ulaşılan sonuçlar ölüm bildiren tümcelerde ölenin kim olduğunun tanışıklık yoluyla bilinmesindeki ve bildirilmesindeki yönletim belirsizliğini ortadan kaldırmaya yetmemektedir. O halde, ölüm tanısı sırasında doktorlar da konuşulamayan yerde susmalıdır mı diyeceğiz?

Bunca mantıksal çözümlene çabasının yaygın olarak duyurusu yapılan ölüm haberleri konusunda elle tutulur bir sonuca ulaşamamış olması gariptir. Ölenin kim olduğu konusunda gerçekten de susmak mı gerekir? Ölüm anıyla tanışıklıktan veya ölüme tanıklıktan doğrulukla söz edilemez mi? Soruların yanıtı yönletimden ne anlaşıldığıyla ilgilidir.

Bazı mantıkçılar yönletimin belirlenmesiyle ilgili zorlukları başka bağlamlarda da tartışmışlardır. Quine bir dilbilimcinin kendisine tamamen yabancı bir dili anlamaya çalışırken kullanılan sözcüklerin neye yönlettiği konusunda kaçınılmaz olarak belirsizlikler yaşayacağını savunmuştur. Quine'a göre davranış düzeyinde yapılan gözlemlerle kimin hangi bildirimle neye yönlettiğinin belirlenmesi için keskin ölçütler yoktur, olması da beklenmemelidir.

Yönletimin belirlenmesi konusunda keskin ölçütlerin anlık deneyimlerde verili olmaması, uzun vadede de olmayacağı anlamına gelmez. Yabancı olunan dilin nasıl konuşulduğu üzerine yapılan uzun gözlemler yoluyla davranışsal ölçütler keskinleştirilebilir. Sanırım, Wittgenstein'in da fenomenolojik dil dizgelerini terkedip fiziksel dil dizgelerine geçmesinin sebebi temelde bu tür ölçüt keskinliklerinde asal olan dil kullanımlarının fiziksel dillerde daha sağlıklı bir biçimde anlaşılır olduğunu düşünmesiydi.

Yönletimle ilgili belirsizlikler anlık deneyimde eksik olan ölçütler yüzünden ortaya çıkmaktadır. Fenomenolojik dillerde tanışıklık yoluyla bilginin önkoşul olması, anlık deneyimde söz konusu eksiklikleri doğurmaktadır. Diğer yandan, fiziksel dillerde anlık deneyimin ancak kısıtlı bir parçası dile getirilebilir. Bu anlamda, ya yönletimin belirlenmesi için keskin ölçütler bulma yolundan Quine gibi vazgeçilmelidir, ya da dile getirilen parçada neyin neye yönlettiğinin keskin ölçütlerinin nerede aranması gerektiği ortaya konulmalıdır.

Hem yönletime ilişkin soruların hem de ölüm konusundaki soruların zaman kavramıyla olan yakınlığı aşıkardır. Ne de olsa neyin neye veya kime yönlettiği ve ölenin kim olduğu veya ne zaman öldüğü anlık deneyim açısından sorulması

gereken sorulardır. Fenomenolojik dilleri bir kenara bırakmış bir Wittgenstein anlık deneyim ve zaman gibi konulara nasıl yaklaşırdı?

Fenomenolojik dilleri bırakmadan önce Wittgenstein tekbencilige yakın bir bakış açısından bakmaktadır. Üstelik bu tekbencilik tanışıklık yoluyla bilgiyi en temel bilgi olarak ele aldığı için şimdiki zamanda bir tekbenciliktir. Bu açıdan kişinin belleksel zaman anlayışı söz konusudur. Fiziksel dillere geçtiğini açıkladıktan hemen sonra verdiği derslerde ise ikinci bir zaman anlayışından söz etmiştir. Bu ikinci zaman kavramı bilgisel zamandır. İkisini karşılaştırsak, belleksel zamanda Wittgenstein'in deyimiyile yalnızca önce ve sonra vardır. Geçmiş ve gelecek yoktur. Bu yüzden bilgisel zamanda henüz gerçekleşmemiş bir olay için "hatırlıyorum" demek olanaklıdır. (Bkz. Moore 1959, s. 319.)

Olacaksa ancak gelecekte olacak bir olayı hatırlamak olayın toplumsal bir takvimlendirime dizgesinde yeri olması sayesinde. Gelecekte olacak olayları bildiren tümcelerde yönletim bu anlamda toplumsal bir yönletim dizgesinde yönletmedir. Aynı şekilde "Sokrates öldü" dendiğinde bu tümcedeki yönletim de toplumsal bir yönletim dizgesinde yönletimdir. Dikkat edilmesi gereken tek şey söz konusu dizgenin bireysel ya da bakış açısal diyebileceğimiz bir başka dizgeyle ortaklaşa çalışmasıyla birlikte iş görmesidir.¹⁵ Yani aslında iki farklı yönletim dizgesi bile olmak zorunda değildir. Aynı yönletim dizgesinde bakış açısal ve toplumsal özdeşleştirme dizgelerinin ortaklaşa çalışması yeterlidir.

Farklı özdeşleştirme dizgelerinin söz konusu ortaklaşa çalışması mantıksal çözümlene gerektiren açık sorularla doludur. Bu soruların en başında yönetilen

¹⁵ Sözü geçen özdeşleştirme dizgelerinin görsel algı konusuyla ilişkilendirildiği bir inceleme için bkz. Hintikka ve Symons 2003.

bireyler için özdeşlik ölçütlerinin neler olduğu gelir. Quine'ın deyimiyle, özdeşlik yoksa nesne de yoktur. İkinci bir soru, bakış açısı ya da toplumsal özdeşleştirmelerden birinin diğerini kavramsal olarak önceleyip öncelemediğidir.

Wittgenstein'ın fenomenolojik dillerden fiziksel dillere geçişi, bellekssel zaman ile bilgisel zamanı birbirinden ayırmasıyla kavramsal olarak benzer çağrışımların ürünüdür. İşte bu çağrışımsal anlamda Wittgenstein konuya ilişkin tüm araştırmaları tanışıklık yoluyla bilgi ile betimleme yoluyla bilgi arasındaki ayrımı keskinleştirmek amacıyla yürütmüştür. Bu bakımdan, Wittgenstein için soruların sorusu, mantığın fenomenoloji olup olmadığıdır.

Fiziksel dillere geçtikten sonra Wittgenstein, toplumsal özdeşleştirme dizgelerine olduğu gibi betimleme yoluyla bilgiye ve bilgisel zaman kavramına öncelik tanımıştır. Yalnız, bu öncelik, ölüme ilişkin yazdıklarını değiştirmez. Çünkü, Wittgenstein'ın tek dünya varsayımında bir değişiklik yoktur. O halde anlambilimin fiziksel dillerde de dile getirilmesi olanaklı değildir. Nedeni tek dünya varsayımlı bir doğruluk tanımının hem tanışıklık yoluyla bilgi temelinde hem de betimleme yoluyla bilgi temelinde, Tarski sonuçlarıncaya, olanaksız olmasıdır.

O halde, Wittgenstein, doğruluk tanımının araştırmasından vazgeçme pahasına tek dünya varsayımını korumuştur. Bu da toplumsal özdeşleştirmelere ve bilgisel zamana verdiği önceliğin doğruluk ve ölüm gibi konuların doğasına ilişkin dizgesel araştırmaları dışlamayı sürdürmesine yol açmıştır. Bu dışlamanın temel nedeni tek dünya varsayımının anlambilimsel bir araştırmayı yalnızca sözdizimsel varsayımlardan yola çıkarak yürütmeye yönlendirmesidir. Konu anlambilim olduğunda Wittgenstein gibi, Quine da, Chomsky de aynı sözdizimsel yolun

yolcularıdır. Quine anlamı dışlayarak, Chomsky ise sözdizimsel bir anlam kuramı önererek.

Oysa 1950 sonrası, doğrulamalar kuramının felsefi ve matematiksel gelişimi bam telinin koptuğu yerin tek dünya varsayımından vazgeçildiğinde bulunabileceğini göstermektedir. Özellikle Beth ve Hintikka'nın anlambilimsel ağaçlar aracılığıyla sözdizim ve anlambilgisi arasında kurduğu köprüler, kanıt ve doğruluk kavramları arasındaki ilişkilerin ve bilgi, zorunluluk gibi kiplik kavramlarının (Quine'ın önderliğinde savunulanın aksine) dizgesel bir biçimde çalışılabileceğini gösterdi. Bununla da kalmadı, Wittgenstein'in umutsuz tek dünya soruşturmalarının çözümlerinin de anlambilgisinde dizgesel bir biçimde çalışılabileceğini kanıtladı.

Artık, doğruluk kavramı, niceleyiciler arası bağımsızlıklara yer veren dillerde birinci basamakta tanımlanabilmektedir.¹⁶ Bu sonuç, yönetime ilişkin soruların yanıtları araştırılırken, bakış açısal ve toplumsal özdeşleştirme dizgeleri arasındaki etkileşime olanak sağlayan bir sonuçtur. Farklı dizgelerin kendi niceleyicileri—birbirlerine bağımlı ve birbirinden bağımsız oldukları noktalara dikkat edilmek koşuluyla—birarada iş görebilir. Yani, bakış açısal veya toplumsal özdeşleştirme dizgelerinden herhangi birine indirgeyici anlamda kavramsal bir öncelik verilmek zorunda değildir. Benzer olarak, betimleme yoluyla bilgiyi tanışıklık yoluyla bilgiye indirgemek de zorunlu bir önkoşul değildir. Yine benzer olarak belleksel zaman ve bilgisayar zaman arasındaki ilişki birinin diğerini kapsayacağı biçimde ele alınmak zorunda değildir. Tüm bunlar mantığa ve anlambilime yeni ufuklar açmaya adaydır. Bir nevi, Wittgenstein'in tek kullanımlık merdiveni kullanılıp atılmış ve

16 Bkz. Sandu 1998.

yerine çok kullanışlı bir merdiven bulunmuştur.

Elde bakış açısal özdeşleştirme dizgeleriyle toplumsal özdeşleştirme dizgelerinin ortak bir yönletim dizgesinde iş görebildiği bir yaklaşım olduğuna göre ölümün dünya dışılığı ortadan kalkmıştır. “Sokrates öldü” dendiğinde yönletilen Sokrates toplumsal özdeşleştirmenin sahnelediği bir karakterdir. Bu, ölüme tanık olanın bakışaçısal özdeşleştirme dizgesinde yönlettiği Sokrates ile aynı kişidir. Belki bu dünyada değil ama sözü geçen dizgelerin etkileştiği başka bir dünyada... Kaldı ki, en az bir dünyada ortak iş görmeleri, bu dünyada gerçekleştirileceklerinin de kanıtıdır.

Bu kanıt, kendi ölümümüzü de doğrulukla bildirebileceğimiz anlamına gelir mi? Evet, pek tabii. İstanbul Blues Kumpanyası'nın Biskotin adlı şarkısının ilk iki dizesini düşünelim: “Sabah kalktım, ben ölmüşüm. Güneş katına çıkmışım.” Burada sabah kalkan ben bakış açısal, ölen bense toplumsal özdeşleştirme dizgesinde işleyen zamirleri imler. Güneş katına çıkan ben ise bakışaçısal bir özdeşleştirme dizgesindeki bir karakterdir. Tabii başlanan öyküye dışardan baktığımızda, ne toplumsal ne de bakışaçısal özdeşleştirme dizgelerimizde böyle bir ben yoktur. Örneğin, Rimbaud'un “Ben bir başkasıdır” demesi de yalnızdır; ama yalnızca tek bir özdeşleştirme dizgesinde; eş deyişle de yalnızca tek dünya varsayımıyla!

Bilginin aranacağı tek bir dünyanın varolduğunu varsaymak doğru olan düşüncelerin nesnelere toplamlarının tek bir tanım kümesi oluşturduğunu kabul etmektir; ya da doğruluğun kendisinin bir yönletim nesnesi olduğunu. Tek bir tanım kümesi mantıksal nicelemenin bu tek tanım kümesindeki yönletim değerleri

üzerinde iş görmesini gerektirir. Nicelenen değişkenler ancak bu tek tanım kümesinde var olan (o kümenin öğeleri) nesnelere yer değiştirebilir; ya da söz konusu nesnelere adlarıyla. Tabii aynı nesnenin farklı duyuları olabileceği gibi farklı adları da olabilir. Bunlar da özdeşlik durumlarına göre birbirleriyle yer değiştirebilir. Ancak birbirinden farklı hiçbir iki nesne birbirleriyle özdeş iki değer olarak yer değiştiremez. Örneğin varolan tüm nesnelere bir ardışıklık ilişkisiyle sıralansa hiçbirisi sıralamada bir diğerinin yerini alamaz. Sayma sayılarında olduğu gibi. Söz konusu bağlamda tüm nesnelere varlıkbilimsel bakımdan sıra bağımlılık ilişkisinde vardır.

Tüm bunlar sayılabilir bir tanım kümesinde geçerlidir. Sayılamayan büyüklükte olan bir küme için aynı özelliklerin sağlanıp sağlanmadığı küme kuramında seçme ilkesi olarak bilinen ilkenin gücüne bakar. En basit olarak sayılamayan sonsuzlukların nasıl ardışıklık sırasına sokulacağı Zermelo'dan bu yana tartışmalı bir konudur. Frege'den bu yana benimsenen bir yaklaşıma göre varolan her şey sayılandırılabilir. Yani bir sayıyla eşleştirilebilir. Bire bir örtüşme ilkesi (Hume ilkesi olarak da bilinir) sayılabilir sonsuzlar için asıldır. Herhangi iki küme için o kümelerin öğe sayıları birbirine ancak ve ancak iki küme arasında bire bir eşleme varsa eşittir. Konuyla ilgili tartışmaya açık yığınla soru olsa da Frege'nin sayılandırılabilir ve tek tek yönetilebilir nesnelere oluşan tek dünya varsayımının olduğu çözümleyici felsefe tarihi için net bir olgudur. Geometri konusundaki görüşleri de tek dünya varsayımını destekler niteliktedir. Frege'ye göre Öklitçi ve Öklitçi olmayan geometrilerden ancak ve ancak bir tanesi gerçek dünyanın geometrisidir. Bu anlamda ancak bir tanesi doğrudur, diğerleri yanlıştır.

Frege duyum yoluyla anlamı yönletim yoluyla anlamdan ayırarak anlam ve doğruluk konularını tek bir tanım kümesinde varolan yönletim değerleri aracılığıyla çözümlmeyi denemiştir. Ancak gerek tek bir geometrinin doğru olabileceği sınırlaması gerekse sayılandırılabilir tek bir tanım kümesinin varolabileceği sınırlaması varlıkbilimsel ve bilgi kuramsal sorulara yaklaşım bakımından kısırdır. Söz konusu kısırlığın nedeni basitçe tek dünya varsayımdır.

Bilinenleri bilinmeyenlerden tek dünya varsayımli bir bilgi kuramıyla ayırmak bilimsellikle bağdaşmayan bir öndayanağın göstergesidir. Tek dünya herhangi bir özellik için o özelliği taşıyan nesnelere listesi yapılabilir demektir. O halde, tanım kümesindeki herhangi bir nesnenin de tüm özellikleri ilkece listelenebilir olmalıdır. Demek ki tanım kümesindeki her nesnenin tam yani eksiksiz bir betimlemesi yapılabilir olmalıdır. Peki gerçekte öyle midir?

Çözümleyici felsefenin tarihine bakıldığında söz konusu listelerin ve eksiksiz betimlemelerin ya çelişkili ya da eksikli sonuçlara yol açtığı görülür. Buna rağmen tek dünya varsayımı terkedilmemiştir. Söz konusu eksikli ve çelişkili sonuçlar kavramların varlığı konusunda gerçekçi bir bakışın yani kavramların tıpkı nesnelere gibi varolduğunu kabul eden bir görüşün pekişmesine yol açmıştır. Sonuç itibarıyla, hala bir sürü felsefeci sayıların uzay zaman dışı gerçekliği olan varlıklar olduğunu kabul etmeye pek meraklıdır.

Planı Frege'nin sayılara uzay zamanda yer vermeyen dünyasında çizilmiş ve Wittgenstein'in ölüme yer vermeyen dünyasında yapılandırılmış tek dünya varsayımının saçmasapan sonuçlara yol açtığı gün gibi ortadadır. Söz konusu sonuçlar felsefe tarihinde bulgulanabilmekle birlikte gündelik uslamalarda da

etkin bir rol oynar. Bu yüzden, tek dünya varsayımının yol açtığı sonuçların hem gündelik yaşam bakımından hem de felsefece ayıklanması gerekir. Söz konusu ayıklama ölümün farklı dil ve kültürlerdeki anlamlarının aydınlatılması için de elzemdir. Daha da elzem olan, tıbbın konuya ilişkin söz sahipliğinin felsefece sağlam dayanaklara ulaştırılmasıdır. Çünkü ölüm bilgisinin çok dünyalı doğasına ilişkin ölçütler en başta tıp bilgisinin sözü geçen ayıklamaları yapmasına bağlıdır.

3. HILBERT İZLENCESİNİN İZİNDE

David Hilbert, 1922 tarihli “Matematiğin yeni temelleri” başlıklı yazısında, matematiğin temellerine ilişkin bazı soruları yanıtlamak için izlenecek yeni bir yol önerisinde bulunmuştur. İzlenecek bu yol günümüzde “Hilbert İzencesi” olarak bilinmektedir. Hilbert izencesinin merkeze aldığı konu matematiksel kuramların tutarlılığıdır. Hilbert’e göre matematiğin vazgeçilmezi olan yalnız aritmetik gibi kuramların ilksavlarının tutarlılığı matematiksel ve mantıksal yöntemler aracılığıyla kanıtlanmalıdır. Hilbert’in, 1922’de önerdiği izenceye göre kanıtlanabileceğini düşündüğü tutarlılığa bugün kanıt kuramsal tutarlılık denmektedir. Böyle denilmesinin nedeni Hilbert’in kendi önerdiği izenceye verdiği addır; yani “kanıtlama kuramı”dır.

Hilbert’in kanıtlama kuramının amacı öncelikle matematiksel kanıtlamaların kendilerini matematiksel bir araştırmanın konusu yapmaktır. Bu nedenle de üst kuramsal bir yaklaşımdır. Peki, ama matematiksel kanıtlamaları matematiğin konusu yapmak ne demektir? Böylesi bir yaklaşım ne işe yarar? Hilbert’in amacı matematiksel kuramların kanıt kuramsal tutarlılıklarını kanıtlamaktır. Hilbert

amacını kanıtlar kuramı aracılığıyla kabaca şu yolla gerçekleştirmeye çalışmıştır: Eğer bir kuramdaki bütün kanıtlamaların yapısına ilişkin matematiksel yorumlar yapılabilecek biçimsel bir dizge oluşturulursa, bu sayede kuramın içindeki hiçbir kanıtlamanın çelişkili bir sonuçla sonlanmadığı da gösterilebilir. Yani özetle, Hilbert'in matematiksel kanıtlamaları matematiğin konusu yapması, onların yapısı hakkında birşey söyleyebilmeye ve hatta belki de hiçbirinin çelişkili bir sonuç vermediğini göstermeye yarayacaktır. Böylelikle bir anlamda birinci soruya, yani Hilbert izlencesinin ne demek olduğuna da tam bir yanıt verilmiş olunacaktır.

Matematiksel kanıtlamaların yapısına ilişkin gözlem yapabilmek için onların tümünü biçimselleştiren bir dizge kurmak gerekir. Bu bakımdan da Hilbert'in, matematikteki kanıtlamaları matematiğin araştırma konusu yapması, kanıtlamaların ait oldukları kuramların baştan aşağıya biçimselleştirilmesi anlamına gelir. İşte Hilbert'in 1922 tarihli yazısında önerdiği izlencenin en önemli iddialarından biri sözü geçen biçimselleştirmenin yapılabileceğidir.

Aritmetik için düşünecek olursak, kuramın tümü biçimsel mantık yardımıyla biçimsel bir dizgeye dönüştürülebilir. Bu dizge sayesinde aritmetiğin tutarlılığı kanıtlanabilir; Hilbert'in iddiası budur. Bu iddianın matematikte biçimselleştirmeyi amaçlayan kısmından dolayı Hilbert'in matematik felsefesi biçimselcilik olarak anılır.

Hilbert'in kanıtlama kuramınının biçimsel dizgesi içinde yeri olan başlıca iki tip tamdeyim vardır. Birinci tip tamdeyimler sonlu önermelerin içeriklerine karşılık gelen tamdeyimlerdir. Örneğin $1 + 1 = 1 + 1$ gibi, ya da $1 + 1 \neq 1$ gibi aritmetiksel eşitlikler ve eşitsizlikler; Hilbert bunlara gerçek öğeler der.¹⁷ İkinci tip

17 Bkz. Hilbert 1928.

tamdeyimler, kendi başlarına bir anlamları olmayan $i = \sqrt{-1}$ gibi tamdeyimlerdir. Hilbert bunlara ölküsel öğeler der.¹⁸

Matematikte ölküsel öğeler eldeki dizgede kanıtlanamayan bazı doğrulukları tanımlarken kullanılır. Bu kullanım yardımıyla eldeki dizgeyi genişletirler. Genişletilmiş dizgede yeni kanıtsavları kanıtlamak için kullanılırlar. Bu tür kullanıma benzer olarak ölküsel öğeler Hilbert'in kanıtlama kuramında da gerçek öğelerden oluşan matematiksel yapıları uygun bir biçimde genişletmek amacıyla kullanılırlar. Bu genişleme sayesinde ölküsel öğeler matematiğin temellerine ilişkin soruları yanıtlamayı kolaylaştırmaya yönelik ortaya atılmışlardır. Tabi bu yapılırken ölküsel öğelerin gerçek öğelerden oluşan yapılara eklenmesi, bu yapıların biçimselleştirilmiş hallerinde tutarsızlığa yol açmamalıdır. Yani tutarlı olan dize ölküsel öğeler eklendikten sonra da tutarlı kalmalıdır. Söz konusu tutarlılığı sağlamanın yolu da hem gerçek öğelerden oluşan başlangıç dizgesinin, hem de ölküsel öğelerle genişletilmiş yeni dizgenin üst kuramsal anlamda çelişki türetilmez bir biçimde belirlenmesidir.¹⁹

Ölküsel öğelerin kullanımındaki ana düşünce biçimsel yapıları birbirleriyle karşılaştırmaktır. Sözü geçen karşılaştırmalar bir doğrulamı veya doğrulamalar toplamını çalışırken doğrulamalar arası biçimdeşlikler bakımından karşılaştırmalar yapmayı kolaylaştırır. Biçimdeşlik bakımından karşılaştırmaların yararı, verili bir dizgede kanıtlanamayan bazı tamdeyimlerin ölküsel öğeler işleme katıldıktan sonra kanıtlanması sırasında ortaya çıkmaktadır. Verili dizgede ölküsel öğeler kullanılarak yapılan bir genişletme, verili dizgenin yapısıyla genişletilmiş dizgenin

18 ibid.

19 Bkz. Hilbert 1926.

biçimsel yapıları arasında yapılan bir karşılaştırmadır. Bu tür karşılaştırmalardan, doğrulamaların genişletilmiş yapılarının genişletilmemiş yapılarına ilişkin ne söylediği öğrenilir.

Hilbert'in "Sonsuz Üzerine" başlıklı yazısında verdiği örnek ölküsel öğelerin yaygın olarak bilinen bir kullanımıdır. Bilindiği üzere izdüşümsel geometride ilksavların belirlediği doğrulamaların her birine doğrulamadaki noktalara sonsuzca uzakta olarak tanımlanan yeni geometrik nesnelere (noktalar) eklenebilir. Bu yolla genişletilmiş bir doğrulamada herhangi iki doğrunun bir noktada kesiştiği gösterilebilir. Aritmetik için de benzer örnekler verilebilir. Hilbert'in verdiği örnek şudur:

Tıpkı geometride olduğu gibi; birbirine paralel olan sonsuz tane doğrunun bir ölküsel nokta tanımlaması gibi, yüksek aritmetikteki bazı sistemlerde sonsuz tane sayı bir sayı ölküsü oluşturacak biçimde bir araya getirilebilir.²⁰

Buradaki amaç genişletilmiş doğrulamaların özelliklerinin baştaki dizgenin ilksavlarının belirlediği doğrulamalar hakkında ne söylediğinin ortaya konulmasıdır. Bu amaca ulaşmak için, ölküsel ve gerçek öğeler arasındaki ayrıma ona dışsal bir haklı neden göstermeye çalışmadan yaklaşılmalıdır. Ayrıma onun matematiksel kullanımını için dışsal olan bir eleştirinin anlamı da matematiksel olarak boştur:

Ölküsel öğeler terminolojisinin haklı nedeni yalnızca yola çıktığımız sistemin bakış açısından verilebilir.²¹

Bunun nedeni Hilbert'in üst kuramsal yaklaşımının, yani kanıtlama kuramının arkasında yatan görüşün doğrulam kuramsal bir bakış açısından yola çıkmasıdır.

20 ibid. 373

21 Hallett 1995, s. 149. (Hilbert'in 1919 derslerinden alıntı)

İlksavlı dizgeler matematiksel ve bilimsel kuramlarımız üzerinde kuş bakışı bir görüşe ulaşmayı sağlarlar. Bu görüş ilksavların belirlediği doğrulamalar veya biçimsel yapılara ilişkin, onlardan yola çıkarak kanıtlanmak istenen tüm kanıtsavlara mantık kuralları aracılığıyla nasıl ulaşabileceğini gösterir. Sözü geçen gösterim veya kuş bakışı görüş Hilbert'in terimleriyle dile getirilirse "bir bilgi-bağıntı önalanından bir kavramlar çerçevesine doğru izerge" olarak ele alınır.

Bu tür bir izerge ile araştırma somut gerçeklikten tamamıyla ayrılmış olur. Kuram artık gerçek nesnelere veya bilgimizin sezgisel içeriğiyle ilgilenmez. [Gerçek dünyada] doğruluğundan veya yanlışlığından söz edemeyeceğimiz arı bir düşünce yapılandırılmasıdır artık.²²

Ne var ki, doğal olarak somut gerçeklikten tam bir ayrılış kuramın gerçeklikle tüm bağları kopardığı anlamına gelmez. Kuramın eninde sonunda gerçeklik hakkında bilinenlere ilişkin bir anlamı vardır. Bu anlamda, Hilbert'in de deyimiyle, kuram "gerçek ilişkilerin olanaklı bir biçimini verir."²³ O halde, sözü geçen türden bir alanda tanımlanan doğruluklar doğrulamada doğruluklardır. İlksavlı yöntemin amacı da bu doğrulukları ilksavlardan kanıtsavlara yapılan mantıksal çıkarımlar aracılığıyla bulmaktır.

Bu anlamda gerçek fiziksel olguların bir ölküselleştirilmesi olarak ele alınan fiziksel dizgeler de örnek olarak incelenir. Hilbert'in deyişiyle:

[Fizikte] sıklıkla gerçek olgusal durumları bir kez daha türetmeyen kuramlarla çalışırız. Yalnız bu olgusal durumları onların basitleştirilmiş ölküselleştirmeleriyle gösteririz.²⁴

Sözü geçen ölküselleştirmeler ilksavlı sistemlerin doğrulamalarıdır. İlksavlardan

22 Hallett 1994, s. 168. (Hilbert'in 1921-22 derslerinden alıntı)

23 ibid.

24 Hilbert 1928, s. 475.

çıkarsanan kanıtsavların üzerinde çalışmaksa bu doğrulamaların yapısını çalışmaktır:

Fizikçinin istediği, tekil bazı önermelerin doğa yasalarından veya varsayımlardan yalnızca mantıksal çıkarımlarla türetilmesidir. Bu yüzden sözü geçen türetme arı bir tamdeyimler oyunu ve dışsal incelemeler eklemekten gerçekleşir. Fiziksel yasaların yalnızca bazı birleşimleri ve sonuçları deney ile denetlenebilir—tıpkı benim kanıtlama kuramında yalnızca gerçek önermelerin doğrudan bir doğrulamayı olanaklı kılması gibi.²⁵

Bu alıntıdan açıkça görülüyor ki Hilbert'in fizik kuramları ile kanıtlama kuramı arasında kurduğu benzerlik "arı tamdeyimler oyunu" dediği uygulamayı doğrulam kuramsal bir düşünme biçimine dayandırmaktadır. Bu düşünme biçimi yalnızca eldeki ilksavlı çerçevenin mantıksal biçimlenişiyle ilgilidir. Herhangi bir dışsal dayanağa yönletimde bulunmaya gerek yoktur. Bu da gösteriyor ki Hilbert'in yöntemiyle yapılan bir ilksavlılaştırmada yalnızca mekanik bir biçimde kanıtsav kanıtlamalarının olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Doğal olarak bu gözlemler Hilbert yöntemiyle ilksavlılaştırmanın bilgi kuramsal bir işlevi olduğu anlamına gelmez. Bilgi kuramsal sorular, özellikle de yeni doğruluklara ulaşma amacıyla sorulan bilgi kuramsal sorular, ilksavlı dizgelerin içsel işleyiş biçiminden ayrı tutulmalıdır. Benzer olarak ilksavlı sistemler ile gerçeklik arasındaki bağlantının doğasını açıklamaya yönelik bilgi kuramsal yaklaşımlar da Hilbert'in kuramlar üstü yaklaşımından ayrı tutulmalıdır. Hilbert'in 1922-23 derslerinde değindiği anlamda düşünülürse, matematiğin ilksavlı dizgeler aracılığıyla sağlanan temelleri ilksavlı çerçevenin düşünce nesnelereyle gerçek dünyanın gerçek nesnelere arasındaki ayrımın vurgusudur.²⁶

25 ibid.

26 Bkz. Hallett 1994.

Bunlara ek olarak Hilbert'in ilksavlı yöntem aracılığıyla yeni doğruluklar bulmayı amaçlamadığı da 1902 ve 1903 derslerinden görülebilir:

Matematiksel bir doğruluğun (ya da bir kanıtsavın) ilksavlara dayanan araştırılmasından bu doğrulukla ilişkili yeni ve daha genel kanıtsavlara ulaşmaya çalışan bir araştırmayı anlamıyorum. Sadece eldeki kanıtsavların bilinen doğruluklar sistemi içinde nasıl bir yeri olduğunu anlıyorum. Bu yolla o doğruluğun temellerini veren gerek ve yeter koşulların neler olduğunu da açık bir biçimde dile getirebiliriz.²⁷

Tam bu noktada felsefeciler Hilbert'in sözünü ettiği yeter ve gerek koşulların bilgi kuramsal temellerini araştırmaya yönelmek isteyebilirler. Yalnız şunu hatırlamak gerekir: Hilbert'in matematiğin temelleriyle ilgili soruları arındırmak için kurtulmak istediği yaklaşımlar bu tarz bilgi kuramsal yaklaşımlardır. Hilbert açık bir biçimde amacının ilksavlı yöntem aracılığıyla yeni doğrulara ulaşmak olmadığını söylemektedir.

Herşeye rağmen, Hilbert'in kuramlar üstü yaklaşımının geniş bir açıdan kuşbakışı bir görüş sayesinde matematiksel doğruluklar üzerindeki çalışmalara yol gösteren haritalar hazırlamasının bir bilgi kuramsal yaklaşıma denk düştüğü söylenebilir. Bu yüzden Hilbert'in yaklaşımının hiçbir anlamda bilgi kuramsal olmadığını iddia etmek de abesle iştigal olacaktır. Yalnız üst matematiksel araştırmanın içine bu bilgi kuramsal anlam etki etmemektedir.

Kısmen 1920'li yıllarda Brouwer'in sezgici matematik felsefesine karşı takınmak zorunda olduğu tavır nedeniyle, Hilbert'in üstkuramsal yaklaşımının bilgi kuramsal bir çerçevede ilerlediği düşünülür. Brouwer'in matematik felsefesinin temel kabulleri bilgi kuramsaldır. Brouwer'e göre matematiğin vazgeçilmez bilgisel

27 Bkz. Peckhaus 2003.

öndayanakları vardır.²⁸ Matematik ona göre insan zihninin en temel edimlerinden türemiş bir çalışma alanıdır. Brouwer'e göre, matematiksel doğrulukların, birbiri ardı sıra tekrarlanmış zihinsel edimler aracılığıyla türeyişi başlangıç bilgisinden yeni bilgiye doğru olan bir türeyiştir. Bu anlamda sezgici görüşe göre matematiksel doğrulukların gerçek temeli zihnin tekrarlı edimlerinin etkinleşmesinin kaynağı olan başlangıcında aranmalıdır. O halde, Brouwer'e göre matematiğin temeli zihnin matematiksel bilgiye yönelen ilk edimidir. 1948 tarihli bir yazısında Brouwer şöyle demektedir:

Bilincin kendisinin en derin konağında yavaşça salındığı görülür. İstençsizce, durağanlıkla duyum arasında gidip gelerek...²⁹

Brouwer'in yaratıcı özne diye adlandırdığı (geleneksel bilgi kuramındaki anlamıyla) bilen özne, bu sözü geçen istençsiz durumdan zamanın bir devinimi sayesinde ayrılır. Ayrıldığı durumdan geçmiş ve şimdiki anların bir birleşimine geçer ve iki-lik diye adlandırılan başat sezgiyi oluşturur.³⁰ Bu başat sezginin tekrarlanmasıyla yaratıcı özne Brouwer'in deyimiyle matematiksel dizileri, daha da genel anlamıyla nedensel dizileri oluşturur.

Brouwer'in araştırdığı ve sözü geçen türden olan bir edimsellik, yaygın anlamıyla anılan bir matematikle bağdaşmaz. Bu bağdaşmazlık kısmen doğrudur, kısmen de yanlıştır. Doğrudur; çünkü gerçekten de Brouwer geleneksel matematiğe karşı çıkar. Onu sezgici temellere dayanan bir matematikle değiştirmek için yaşamı boyunca çalışmıştır. Diğer yandan Brouwer'in yaklaşımının

28 Bkz. Hintikka 2001.

29 Brouwer 1948, s. 1235.

30 van Dalen 2000, s. 120.

matematikte bağdaşmadığı düşüncesi yanlış ve yanıltıcıdır. Kullandığı felsefi dil açısından Brouwer'in görüşleri felsefecilere doyurucu gelmese de Brouwer'in felsefe dilinin bir de arı matematiksel karşılığı olan uygulamaları vardır. Sözü geçen uygulamalar 1930'lardan sonra K. Gödel, A. Church, A. Turing gibi mantıkçıların tekrarlı işlevler kuramı için yaptığı katkılarla büyük ölçüde örtüşür.

Genellikle, Hilbert'in kullandığı terminoloji Brouwer'in bilgi kuramsal öngörülerinin tersi olan öngörülerin doğruluğunu üstleniyormuş gibi düşünülür. Hilbert'in matematik felsefesi üzerine birçok çalışma matematiğin temellerine ilişkin soruları sanki bu sorular bilgi kuramsal bir çerçevede ele alınmalıymış gibi inceler.³¹ Oysa ilksavlı yöntemin gereği olarak Hilbert'in üst kuramsal yaklaşımı matematiğe dışardan bir temel arayışını ona matematiksel bir temel arayışından ayırır. Bu ayırım sayesinde de bilgi kuramsal hiçbir dayanak üstlenmemek, Hilbert'in temel amacıdır. Bu amaç bir ölçüde Hilbert'in doğrulam kuramsal yaklaşımının bir parçasıdır. Hilbert'e göre doğrulam kuramsal temeller bilgi kuramsal bir temele göre daha öncelikli bir yer tutar. Bu aynı zamanda şu demektir: Hilbert'in kuramlar üstü yaklaşımı kanıtlamaların biçimsel yapısıyla ilgilendiği kadar kanıtsavların doğruluğunu sağlayan koşullarla, yani doğrulamaların yapılarıyla da ilgilenir. Hatta kanıtlamaların çalışma konusu ve kuram nesnesi olarak ele alındığı üst matematikte, Hilbert gerçek ve ülküsel tamdeyimerin hangi doğrulamaları belirlediği ve hangilerini dışladığı sorusunu sorar. İşte bu anlamda, kanıtlama kuramı doğrulam kuramsal bir yaklaşımın parçası olarak görülmelidir.

Hilbert'in üst matematiğinin bilgi kuramsal öncülleri olan bir matematik felsefesi gibi yorumlanmasının yanıltıcı olduğu nokta "sonlunun sezgisi ne tür bir

31 Bkz. Kitcher 1976, Detlefsen 1986, Parsons 1998.

sezgidir?” sorusuna Hilbert’in görüşlerinden yola çıkarak bir yanıt arayışına girişilmesidir. Sözü geçen sezgiye gereğinden fazla bir anlam yüklenmektedir. Sözü geçen soru sorulması gereken bir soru olsa bile üzerine bilgi kuramsal bir anlam yüklenmeden sorulmalıdır. Ne de olsa Hilbert izlencesini anlaşılması için yeni bir bilgi vermeyecektir. Bunun nedenine şöyle yaklaşılabilir: Hilbert *a priori* sezgiyi “sonlu düşünce kipinin kapsamı” olarak ele alır.³² Bu şu demektir: *A priori* sezgi sonlu nesnelere ile düşünmenin sezgisidir. Ancak bunun böyle olduğunu dile getirmek ne *a priori* sezgiyi ne de sonlu nesnelere düşünmeyi daha iyi anlamamıza yarar. O zaman, sorulması gereken sorular şunlardır: Hilbert neden böyle söylemiştir? *A priori* sezgiyi mi açıklamak istemiştir; yoksa sonlu nesnelere düşünmeyi mi? Eğer bir açıklama vermek istediye bu, bilgi kuramsal açıdan bilgi veren bir açıklama gibi neden gözükmemektedir? Hilbert ne bir açıklama ne de bilgi kuramsal bir açıklama vermek istemiştir. Kabaca anlamıyla sonlu nesnelere ile düşünmek somut ve elle tutulur bir içeriğe yönelir. Hilbert bu yönelimin biçimselleştirilmiş bir dilde nesnelere a, b, c... gibi adlar verilerek çalışılabileceğini vurgulamıştır. Tabii bu tür bir çalışmanın sonsal sınırları nerededir sorusu, zaten Hilbert’in yaklaşımının yanıtlamayı amaçladığı en önemli sorulardan biridir. Bu sorunun üst matematiksel olmayan bir yoldan yanıtlanmaya çalışılması bir *petitio principii*, yani asıl sorunun erken sorulması olacaktır. O halde, sınırlar sorusunun yanıtı matematiği kısıtlayıcı bir bilgi kuramsal matematik felsefesinin öncülü olmamalıdır.

1931 tarihli bir yazısında Hilbert şöyle der:

32 Bkz. Hilbert 1931.

Öyle önermeler vardır ki *apriori* oldukları düşünülür; ama sonlu düşünce kipinin kapsamında erişilmezdirler. Örneğin, üçüncü halin olanaksızlığı ilkesi ve genel olarak sonlu ötesi önermeler böyledir.³³

Burada da Hilbert'in verdiği örnekler bilgi kuramsal bir açıklamanın parçası olamaz. Çünkü Hilbert'in söylemeye çalıştığı yalnızca üçüncü halin olanaksızlığı ve genel olarak sonlu ötesi önermelerin anlamının kendisinin kurduğu üst matematiksel yaklaşım açısından sorunsallı uygulamalar türettiğidir; yoksa bu sorunsallığın dayanağı olan bazı bilgi kuramsal temellerin varlığı değildir. Basit bir dille söylemek gerekirse, gözden kaçırılmaması gereken nokta mantık ilkelerinin üst matematiksel açıdan sorunlu uygulamalarıyla karşılaşıldığında bunlara matematiğin temellerini bulmayı amaçlayan araştırmalarda başvurulmaması gerektiğidir. Bu gerekliliğin dile getirilmesi aracılığıyla da dolaylı olarak *a priori* sezgi gibi bir bilgi kuramsal dayanağın körü körüne kabul edilmemesi gerektiği görülür. Kanıtlama kuramı ve üst matematik sayesinde yeri geldikçe sorunlu bazı mantık uygulamaları biçimsel bir yolla ortaya çıkartılabilir.

Hilbert matematik felsefesini bilgi kuramsal ve varlık bilgisel öndayanaklardan arındırmak istiyordu. Bu isteğin keskin bir dille söze dökümü 1917 yılında verdiği, matematiğin ilkeleri başlıklı derslerinde bulunabilir. 1917 derslerinde Hilbert, iksavlı yaklaşım sayesinde felsefi soruların üstesinden gelmeyi değil ama onları araştırmalarından “kesip atmayı” başaracaklarını söylemiştir.³⁴ O halde, sonlu nesnelere sezgisiyle ilgili bir sorunun, içinde geçen terimlerin üst matematiksel anlamlarının biçimsel araçlarla ortaya çıkarılması yoluyla yanıtlanabilmesi gerekir. Özetle, sözü geçen türden sorular üst mantık ve üst

³³ Hilbert 1931, s. 1150.

³⁴ Sieg 1999, s. 11.

matematik sorularıdır; bilgi kuramı sorusu değildir. Bunun böyle olması da Hilbert'in 1905'ten başlayarak önerdiği biçimiyle mantıksal ve matematiksel yöntemlerin eş güdümlü araştırılması gerekliliği ile uyum içindedir. En önemlisi, Hilbert'in sonluculuk diye adlandırılan görüşü de üst mantıksal bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Hilbert'in arayışı yalın bir mantık ve yalın bir biçimsel dil arayışıdır.

Hilbert ilksavılılaştırılmış matematiğin konusu olan kuramlar için doğrulamalar belirlenmesiyle ve kanıtlamaların biçimsel yapısının incelenmesiyle ilgileniyordu. Biçimsel yapıların bilişsel içeriğine ilişkin sorular kesinlikle bu ilgiden ayrıştırılması gereken bir konudur. Yalnız bu konuyla ilgili hiçbir felsefe sorusu yoktur anlamına gelmez. Doğrulamaların varlığıyla ilgili sorular doğal olarak görmezlikten gelinemez. Bu arada, Hilbert'in sözü geçen felsefe sorularını ciddiye almadığı veya onları ihmal ettiği sonucu da çıkmaz. Değinilen noktalardan çıkan bir sonuç Hilbert'in kanıtlama kuramında ve doğrulam kuramsal yaklaşımında bilgi kuramsal soruların öneminin ikincil sırada olduğudur. Brouwer'den farklı olarak, bilgi kuramsal soruların yanıtlanması Hilbert'in üst matematiksel amaçları arasında yer almaz.

Hilbert'in kendi yaklaşımını bilgi kuramsal ve varlık bilimsel öndayanaklar kabul eden başka görüşlerden nasıl ayırdığını görmek için onun 1928 tarihli yazısına bakılmalıdır:

...Son çıktının şu olacağını belirtmek isterim: matematik öndayanaksız bir bilimdir. Onu temellendirmek için ne Kronecker gibi Tanrı'ya, ne Poincaré gibi anlayışımızın matematiksel tümevarım ilkesiyle uyumlu özel yetileri hakkında olan bir varsayıma, ne Brouwer'in başat sezgisine, ne de son olarak Russell ve Whitehead'in yaptığı gibi sonsuzluk ilksavı, indirgenebilirlik ilksavı veya eksiksizlik

ilksavına—ki bunların hepsi gerçek ve içerikli varsayımlardır, bir tutarlılık kanıtlamasında yer almamalıdır—ihtiyacımız vardır.³⁵

Bu alıntıda, matematiğin hiçbir öndayanağa ihtiyacı olmadığına dile getirilmesinin yanısıra dikkati çeken bir dizi eleştiri oku da vardır. Bunlardan Kronecker'e yöneltilen ilk eleştiri Kronecker'in ünlü sözlerine bir göndermedir: "Tam sayıları Tanrı yarattı. Gerisini insan yarattı." Hilbert'e göre eğer sayı kuramı için bir tutarlılık kanıtlaması verilebilirse matematiğin temelleri için Kronecker'in Tanrı'sına ihtiyaç kalmayacaktır. İkinci olarak, matematiksel tümevarımla ilişkilendirilen bir sezgiye ihtiyaç olmadığı iddiası ve Poincaré eleştirisi vardır. Hilbert'in eleştirisine göre matematiksel tümevarım daha önce üst matematiksel bir biçimde ele alınması gerektiği vurgulanan sonlu sezgi aracılığıyla Poincaré'nin soktuğu biçimden (yani *a priori* sezgiden) farklı bir mantıksal biçime sokulabilir demektir. Yani Hilbert, matematiksel tümevarım konusunu *a priori* bir sezgi aracılığıyla açıklamakla yetinen Poincaré'nin yanılığa düştüğünü düşünmektedir. Keza durum Brouwer'in başat sezgisinde de aynıdır. Son olarak da Russell ve Whitehead'in mantıkçılık diye bilinen yaklaşımlarında yararlandıkları içerikli varsayımları eleştirmektedir Hilbert. Hilbert'in genel eleştirisi bu içerikli varsayımlardan birincisine değinilerek anlaşılabilir. Russell ve Whitehead kendilerinden önce Frege'nin başlattığı mantıkçılık programında, aritmetiğin mantığa indirgenebileceğini göstermeye çalışmışlardır. Bu indirgemedede onlar da ilksavlı bir yöntem izlemişlerdir. Ancak onlar ilksavlarının listesini oluştururken, Frege'nin sisteminde ortaya çıkan bazı zorlukları gidermek için sonsuz tane nesnenin (sayının) varolduğunu söyleyen sonsuzluk ilksavını kullanmışlardır. Hilbert'in de

35 Hilbert 1928, s. 479.

dile getirdiği gibi bu gerçek anlamda içeriksel bir varsayımdır. O halde, Hilbert'in yaklaşımı tüm bu sorulardan kurtularak matematiğin temellerinin sağlama alınabileceğini savlamaktadır. Hilbert savını kanıtlamak için kullandığı üst matematikte (yani matematik kuramlarının tutarlılıklarının kanıtlanmasında) herhangi bir bilgi kuramsal üstlenimden uzak duracaktır.

1905 tarihli bir yazısında, Hilbert sayı kuramı için bir ilksavlı sistem önerip, bu sistemin tutarlılığının nasıl gösterileceği konusundaki görüşlerini özetlemiştir. Bu özet 1900 yılında Paris'te yapılan Matematikçiler Kongresi'nde sunmuş olduğu ikinci sorusuna bir yanıt arayışı için ilk sistemli çözüm yolu olması bakımından önemlidir. Hilbert'in oluşturduğu beş ilksavda belirlenen doğrulamaların nesnelere ve bu nesnelere arasındaki ilişkilerin somut düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Burada somut olduğu söylenen nesnelere ve ilişkiler 1920'li yıllarda hararetlenen "sonlu sezgi" tartışmalarının da bir başlangıcıdır.

Hilbert somut düzeyde incelediği doğrulamaların nesnelere için "düşünce nesnelere" tamlamasını kullanmış ve 1905 tarihli yazısında aşağıdaki beş ilksavı önermiştir:

- $x = x$
- $x = y \ \& \ A(x) \ | \ A(y)$
- $f(ux) = u(f'x)$
- $f(ux) = f(uy) \ | \ ux = uy$
- $f(ux) \neq u1$

Bu ilksavlardan yapılacak çıkarımların biçimsel yapısı doğal tümdengelim yöntemlerinden alışık olduğumuz $A_1 \ \& \ A_2 \dots \ \& \ A_n \ | \ B_1 \ \vee \ B_2 \dots \ \vee \ B_n$ 'dir. Bu yapılarda Hilbert tikel nicelemeyi $A(x^{(v)})$, tümel nicelemeyi de $A(x^{(\&)})$ biçiminde göstermiştir.

İlksavlarda verilmek istenen anlamsa şöyledir: Birinci ilksavin anlamı çok açıktır; bir nesne kendisiyle aynıdır. İkinci ilksav birbirine özdeş iki nesne hakkında aynı yüklem kullanılabileceği, aynı yüklem kullanılarak çıkarım yapılabileceğimizi gösterir. Üçüncü ilksavin anlamı ux biçiminde gösterilen her ögenin belirttik bir nesne $f(ux)$ tarafından izlendiğini ve bu nesnenin u ile gösterilen kümenin bir ögesine özdeş olduğu dile getirilir. Söz konusu öge de $u(f'x)$ ile gösterilir. Dördüncü ilksav, eğer aynı öge iki başka ögeyi izliyorsa bu iki ögenin aynı öge olduğunu söyler. Son olarak, besinci ilksav da u 'nun ögesi olup da $u1$ tarafından izlenen hiçbir öge olmadığını söyler.

Hilbert'in bu ilksavları vermekle göstermeye çalıştığı, beşinci ilksavla çelişkili olan $f(x^{(v)}) = u1$ tamdeyiminin ilk dört ilksavdan çıkarsanamayacağını kanıtlanabileceğidir. Bunun için Hilbert bağdaşık eşitlikler dediği $\alpha = \alpha$ biçimindeki eşit tamdeyimleri tanımlar. Bu yolla ilk dört ilksavdan çıkarsanabilecek her tamdeyimin bağdaşık olması gerektiğine dikkat çeker. Bu gözlem temelinde verilen ilksavlardan çelişkili tamdeyimler (yani bağdaşık olmayan tamdeyimler) çıkarsanamayacağını kısa bir temellendirmesini yapar. Bir anlamda, Hilbert'in iddia ettiği genel sonuç ilksavlardan yola çıkarak yapılacak mantıksal çıkarımlar için ilksavlı sistemin belirlediği doğrulamalara karşı örnek oluşturacak bir tamdeyimin türetilmeyeceğidir.

Hilbert'in, istediği sonucun sayılar kuramının tüm nesnelere ve ilişkileri için genel bir tutarlılık kanıtlanmasını gösterebilmesi için matematiksel tümevarım ilkesine gereksinimi vardır. Yalnız matematiksel tümevarım ilkesi bilinen anlamda aritmetik (örneğin Peano aritmetiği) ilksavlarından biridir. Peki ama bu nasıl iştir?

Eğer ilksasvlerden biri olması bekleniyorsa neden Hilbert'in verdiği ilksavlar listesinde yoktur matematiksel tümevarım ilkesi? Eğer ilksavlardan biri olarak düşünülecekse bu istenilen tutarlılık kanıtlamasının döngüsel bir usavurmaya dönüşmesine neden olmaz mı? Poincaré, Hilbert'in temellendirmesini 1906'da işte tam bu sorulara yanıt aranması beklenen bir bakış açısından eleştirmiştir. Hilbert'in kanıtlamasında, Poincaré'ye göre döngüsellik tehlikesi vardır:

Tartışılan konu tekrarlı uslamlamadır [yani matematiksel tümevarım] ve bu, sistemin ilksavlarının tutarsız olmadığını bilmekle ilgilidir.

...

Bir kanıtlama gerektiği aşikardır.

Olanaklı tek kanıtlama tekrarlı uslamlamayla kanıtlamadır.

Bu ise ancak tekrarlı uslamlamayı bir tanım olarak değil, bireşimsel [synthetic] bir yargı olarak ele alırsak kabul edilebilir olur.³⁶

Burada Poincaré'nin, Hilbert'in uslamlamasının matematiksel tümevarım ilkesini bireşimsel bir yargı olarak ele aldığı kabul ettiği de görülür:

...Hilbert'in uslamlaması yalnızca matematiksel tümevarımı varsaymakla kalmıyor, aynı zamanda bu ilkenin bize bir tanım olarak verilmediğini ve bireşimsel *a priori* bir yargı olarak verildiğini de varsayıyor.³⁷

Hilbert'in bilgi kuramsal soruları matematiğin temelleriyle ilgili sorulardan ayırmayı amaçladığına değinilmişti. Poincaré'nin eleştirisi ise Hilbert'in uslamlamasında bilgi kuramsal açıdan bir döngüsellik olduğu uyarısını yapmaktadır. Daha önce sözü edilen bilgi kuramı ile matematiğin temelleri arasındaki ayırım öncelikli olarak 1920'li yıllarda Hilbert'in kurduğu üst matematiksel yaklaşıma ilişkindir. Poincaré'nin eleştirisiyse 1906 yılı tarihlidir.

36 Poincaré 1906, ss. 1058-1059.

37 İbid. s. 1059.

Tarihsel olarak Hilbert'in Poincaré'ye verdiği yanıtı bakılacak olursa Hilbert 1917'ye kadar bu konuyu neredeyse hiç açmamıştır. 1920'lere gelindiğinde ise Hilbert'in verdiği yanıt yukarıda değinilen bilgi kuramı ile üst matematik arasındaki ayrımı destekler niteliktedir. Hilbert'in kendi görüşüne göre, 1905'teki akıl yürütmesinde bir döngüsellik varmış gibi gözükmesinin nedeni o zamanlar henüz geliştirilmemiş olan, ancak sonradan yapılandırılan mantıksal ve üst matematiksel dillerde tamamlanmaya çalışılan eksiklerde aranmalıdır. Hilbert'in 1928'de yaptığı bir yoruma göre Poincaré'nin iddiasının hatası Hilbert'in görüşünü "teknik olarak yetersiz olduğu erken bir dönemde" eleştirmiş olmasıdır. Hilbert'e göre Poincaré'nin hatası iki farklı tümevarım arasında ayırım yapmamasıdır:

Poincaré aritmetik ilksavları için bir tutarlılık kanıtlanmasının olanağını reddetmiştir. Matematiksel tümevarım ilkesinin tutarlılığının yine bu ilkenin kendisine basvurmadan kanıtlanamayacağını düşünmüştür. Ama benim kanıtlanma kuramımın gösterdiği biçimiyle iki farklı yöntem tekrarlı bir uygulamayla işin içine girmektedir... bir yandan tamsayıların figürler aracılığıyla sezgisel bir biçimde yapılandırılması... yani *içerikli* tümevarım ve diğer yandan asıl biçimsel tümevarım, ki bu da tümevarım ilksavı temelindedir ve asıl onun sayesinde ki matematiksel bir değişken bir biçimsel sistem içindeki rolünü oynamaya başlayabilir.³⁸

Bu noktada hala Poincaré'nin matematiksel tümevarım ilkesinin bireşimsel bir yargı olup olmadığına ilişkin görüşü detaylandırılmış bir felsefi tartışmanın konusu yapılabilir. Ancak, Poincaré'nin eleştirisinin bilgi kuramsal öndayanaklar üzerine kurulmuş olması, bu tartışmayı Hilbert'in üst kuramsal yaklaşımı açısından devam ettirmenin bir anlamı olmadığını gösteriyor.

Hilbert'in bakış açısından bakıldığında, Poincaré'nin eleştirisinde yer verdiği benzer bir sezgi kavramına matematiğin temellerinde başvurulmaması

38 ibid. ss. 472-473.

gerektiği söylenebilir. Matematiğin temelleri mantıksal yöntemleri geliştirerek matematiksel veya üst matematiksel diller aracılığıyla soruşturulabilir. Bunun anlamı, içeriği olan varsayımlara ve ilksavlara (daha önce değinilen Russell ve Whitehead'in sonsuzluk ilksavı gibi) matematiğin temellerinde başvurulmaması gerektiğidir. Eninde sonunda üst mantıksal açıdan sorunlu içeriği olan kavramların yol açtığı sorulara yine bu sorunlu içeriklere başvurularak yanıt aranacaksa, hiç aranmasın daha iyidir. Özetlenmeye çalışıldığı üzere, Hilbert'in üst matematiksel yaklaşımı mantığa dayalı bir ilksavlı dizgenin tikel ve tümel nicelemeyi sorunlu bir biçime sokan içerikli varsayımlardan yola çıkmadan da belirlenebileceğini göstermek için ortaya atılmıştır. Bunun hangi düzeyde, nereye kadar sürdürülebilecek bir araştırma olduğu matematik felsefesinin açık sorularındandır.³⁹

4. ADCILIK ADINA YENİ BULGULAR

Mantıkta yapılan buluşların felsefeye önemini kavrayanların sayısı azdır. Bu, kuşkusuz, mantığın teknik olarak zor bir araştırma alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Tabi bir alanın teknik zorluklarının olması o alanı bilgisel anlamda dışlamak için geçerli bir neden olamaz. Felsefeciler mantığa ilişkin bilgisizlikleriyle yüzleşmeli ve mantığın felsefeye yaptığı katkıları öğrenmekten geri kalmamalıdır.

Mantığın felsefeye yaptığı katkıları öğrenmek birçok felsefeci için ancak mantık tarihi okuyarak olanaklıdır. Bu pek tabi konunun teknik zorluklarından dolayı böyledir. Tarihlerse olayların üzerinden biraz zaman geçtikten sonra, konuya

39 Bkz. Kreisel 1976, Simpson 1988.

ilişkin bir bakış açısı kazanıldıktan sonra yazılırsa daha sağlıklı olur. Bu anlamda, yirminci yüzyıl mantık tarihinin yazılma zamanı daha gelmemiştir diyenler bile olabilir.

Mantık tarihinin yazılma zamanıyla ilgili olan konu bir yana; bu kısa yazıda, yakın tarihte mantık alanında gerçekleşen bazı buluşların felsefe için taşıdığı anlamdan sözaçılacaktır. Son yılların mantık çalışmalarının kayda değer bir kısmı oyun-kuramsal bir yaklaşım çerçevesinde bir araya toplanabilir. Söz konusu oyun-kuramsallık matematiksel oyun kuramının bulunduğu yıllardan bu yana mantık ve olasılık kuramıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Konunun bugün vardığı noktada, bireylerin bilgileri arasındaki etkileşim kavramı ön plana çıkmış, tıpkı bir bilinmeyenli veya birden çok bilinmeyenli denklemlerde olduğu gibi, bir bilenli veya birden çok bilenli oyunların bilgisel doğası araştırılmaya başlanmıştır. Söz konusu araştırmanın felsefeye önemi henüz kavranamamış olsa da er geç kavranacaktır.

Oyun-kuramsal mantık olgularının ortaya çıktığı en temel alan birinci ve ikinci basamak mantık dillerinin anlambilgisidir. Tikel ve tümel nicelemelerin birinci basamak değişkenler, örneğin, bireyler üzerine uygulandığı mantık dillerine birinci basamak nicelemeli diller denir. İkinci ve daha yüksek basamak değişkenlere, örneğin, kavramlara ve ilişkilere uygulanan nicelemeli dillere ise ikinci basamak nicelemeli diller denir. Bu deyiş, yüksek basamak nicelemenin, betimleyici ve bilgisel gücü bakımından ikinci basamağa hali hazırda indirgenebilir olmasından kaynaklanmaktadır. (Bkz. Hintikka 1955)

Birinci basamak niceleme, yüksek basamak nicelemeden sistematik olarak Hilbert ve Ackermann tarafından 1928'de ayrılmıştır. Amaç, ilksavlı sistemlerde, üzerinde çalışılmak istenilen bilgi içeriğini adcı bir biçimde dile getirmektir. Kavramsal gerçekçiliği dışlayan adcı bir yaklaşımın ancak birinci basamak değişkenler, yani bireyler üzerine niceleme yapılan birinci basamak diller aracılığıyla olanaklı olduğu genel kabul görmektedir.

Birinci basamak mantığın uygulamalarında verili bireylerden oluşan bir tanım kümesi kabul edilir. Bu tanım kümesinde belli sayıda özellik ve ilişki tanımlanır; birli ve çoklu yüklerle dile getirilir. Merkezdeki konu varlıksal ve evrensel niceleyicilerdir. Bunlara sırasıyla tikel ve tümel niceleyiciler denir. Örneğin, “En az bir x vardır”, “Her x” gibi niceleyicilerle birlikte geçen x gibi bir değişken yönletilen bireyi imler. Eklemler de değilleme eklemi “değildir”, tikel evetleme eklemi “veya”, tümel evetleme eklemi “ve” ve koşullu önerme eklemi “ise” gibi sözcüklerin sembolik karşılıklarıdır. Bu araçlar kullanılarak atomsal önermeler tanımlanır. Karmaşık önermeler niceleyicilerin ve eklemlerin birarada, birbiri ardısıra yuvalandırılarak oluşturulur. Çoğunlukla özdeşlik sabiti de işin içine katılır. Tüm değişkenlerin niceleyicilere bağlı olduğu tamdeyimlere tümce denir. Bunlar tanım kümesindeki bireyler hakkında dile getirilen önermeleri sembolik dile çevirmeye yarar. Bireyler üzerine uslamamanın hangi mantık sisteminde ele alınması gerektiğine ilişkin sorunun yanıtı olarak adcı ilkelerle uyumlu olan bir dil olduğu için birinci basamak mantık dilinin ilksavlı yöntem için en uygun mantık sistemi olduğu düşünülmüştür.

Ancak son yıllarda bulgularan bazı sonuçlar şunu göstermiştir: Hilbert ve Ackermann'ın yaptığı ayırım, adcı bir yaklaşımı kavramsal gerçekçi bir yaklaşımdan yetkince ayırmak için uygun değildir. (Bkz. Väänänen 2001) Söz konusu yetersizliğin temel nedeni, Hilbert ve Ackermann'ın Frege ve Russell tarzında nicelemeden yola çıkıp, birbiri ardısıra yuvalanmış niceleyicilerin herbirinin bilgisel anlamda önceki niceleyicilere bağımlı olduğunu varsaymalarıdır. Bu kısaca şu demektir: $N_1x_1, N_2x_2, \dots, N_nx_n A[x_1, x_2, \dots, x_n]$ gibi bir tümcede, sonra geçen N_ix_i niceleyicilerin önce geçen niceleyicilerden bilgisel olarak bağımsız olduğu durumlar daha en baştan birinci basamak dillerde ifade edilemez olarak belirlenmiştir. Oysa bu belirleme zorunlu bir doğruluğa karşılık gelmemektedir. Pekala yalnızca bireyler üzerine niceleme yapılan dillerde de tümcelerin sonra geçen niceleyicileri önce geçen niceleyicilerinden bilgisel anlamda bağımsız olabilir. Bu gerçek, örneğin birden fazla oyuncunun birbirlerinden bağımsız seçimler yapabildiği ortak uslamlamalarda bulgulanabilir.

Doğal olarak birbirinden bağımsız seçimler, ortak uslamlamalarda üçüncü halin olanaksılığı ilkesine aykırı durumlar yaratır. Doğuluğuna veya yanlışlığına karar verilemeyen durumlar bu yolla birinci basamak nicelemenin kapsam alanına alınmış olur. O halde, Hilbert ve Ackermann'ın yaptığı birinci ve yüksek basamaklar ayırımı birinci basamağın bu yeni kapsam alanı bağlamında yeniden ele alınmalıdır. Nitekim, alınmıştır da. Henkin'in çatallı niceleme dili ve Hintikka ve Sandu'nun bağımsız niceleyicilere de yer veren bağımsızlık-dostu dilleri betimsel

ve tümdengelsel gçleri bakımından ikinci basamak mantığın Sigma 1-1 parçasına denktir. Hintikka'nın oyun-kuramsal yaklaşımla görölmüşür ki Sigma 1-1, çnc halin olanaksılığından vazgeçilmiş bir bağımsız nicelemeli dil yardımıyla birinci basamağa indirgenebilmektedir. (Bkz. Vnnen 2001) Söz konusu sonuç adcı bir yaklaşımlı destekler niteliktedir.

Sözü geçen bağımsız nicelemeli dillerde nicelemeli bir T tümcesinin doğal doğruluk koşulu birbiriyle bağımlılık ve bağımsızlık ilişkileri içinde olan tanık bireyleri, değişkenlerin değerleri olarak türeten işlevlerin varlığıdır. Bu işlevlere Skolem işlevleri denir. Örneğin, "Her x için bir y vardır, bu x ve y A ilişkisindedir" dediğimizde, doğruluk koşulu her x'in f(x) ile A ilişkisinde olduğunu garanti altına alan bir f işlevinin varlığıdır. Genellersek, bir T tümcesi ancak ve ancak T için Skolem işlevlerinden oluşan bir tek-biçim buluş yolu varsa doğrudur. Söz konusu buluş yolu oyun-kuramsal anlambilimde kazanma yolu (stratejisi) anlamına gelir. Jaakko Hintikka 1990'ların başlarında bağımlı ve bağımsız niceleyiciler dilinde anadşncesi Skolem işlevlerinin tümcelerin doğruluk koşullarını belirlemesine dayanan oyun-kuramsal bir birinci basamak doğruluk tanımının verilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda Tarski'nin 1935 ve Wittgenstein'in 1921 kısıtlayıcı doğruluk kuramları oyun-kuramsal anlambilim ve bağımlı ve bağımsız nicelemeli mantık dilleri aracılığıyla aşılmıştır.

Durum itibarıyla bireyler üzerine nicelemenin kapsamı bağımsız niceleyiciler aracılığıyla genişetilmiişir. Söz konusu genişleme adcılığı yeni baştan ele almak için

yeterli bulgulara yol açmıştır. Yeni bulguların en başında birinci basamak diller için birinci basamak bir doğruluk tanımının yapılabilmesi gelir. Hilbert ve Ackermann'dan bu yana, birinci ve yüksek basamak diller ayırımına göre, birinci basamak diller için bir doğruluk tanımının ancak ve ancak bir üst basamak dilde yapılabileceği ve ardışık olarak, doğruluğun üst basamaklara doğru yükselen bir tanım hiyerarşisine tabi olduğu düşünülmüştür. Tarski'nin 1935 olanaksızlık kanıtsavı bunu söylemektedir. Ancak yukarıda değinilen yeni ayrıma göre genişetilmiş birinci basamak diller için, yine bu dillerde bir doğruluk tanımı vermek olanaklıdır. (Bkz. Sandu 1998) İstenilen doğruluk tanımının verilebilir olması ilksavlılaştırılmış sistemler için bazı üst-kuramsal sonuçları beraberinde getirir. Örneğin, bağımsız niceleyicilerle genişetilmiş birinci basamak bir sayılar kuramının tutarlılığı, aynı kuram içinde kanıtlanabilmektedir. Bu, Gödel'in 1931'de kanıtladığı eksiklik sonuçlarına rağmen Hilbert'in ikinci probleminin çözülebildiğini gösterir. Daha geniş anlamda da Hilbert İzencesi olarak anılan araştırmanın, Gödel'in bulduğu sonuçlarla tutarsız olmadığı, çökmediğinin ve günümüzde de sürdürülebilir olduğunun kanıtıdır.

Eldeki sonuçlara göre adcılık, bağımsız niceleyicilere yer veren genişetilmiş anlamıyla, başta mantık ve matematik felsefesi için, ikinci olarak da felsefenin ve bilimlerin temelleri için yeni bir izence belirlemiştir. Yeni izenceye yer alan konuları bilimsel bir bakışla incelemenin yolunun, ilksavlı sistemlerde mantığın ve bilgisel içeriğin biraradalığının, adcı öndayanakların belirlediği sınırlar dahilinde, hangi felsefe sorularına yanıt bulmamıza yardımcı olduğunun bulgulanmasından

geçtiği söylenebilir. Böylelikle, adcı bir yaklaşımla mantıkçı olguculuk görüşünün tekrar canlanması ve bilimlerin birliğinin yeni baştan temellendirilmesi de olanaklı hale gelmiştir. (Bkz. Rahman ve Symons 2009)

5. DOĞA İLE OYNANAN OYUNLARDA HAKİKAT ARAYIŞI

Doğa ile kurduğumuz ilişkiyi bilgi mefhumunun mantığını gözeten bir dilde hakikat bildiren ifadelerin bilgisel içeriğini varlık bildirimleri yoluyla sağlayan bir görüşe dayandırdığımızda bu bir bakıma Kant'ın ya da Hilbet'in bilimsel kuramların temelleriyle ilgili projelerine yakın bir izlekte akıl yürütmek anlamına gelir. Söz konusu ilişkide bizim seçimlerimizin sonuçları olup bilgimizden bağımsız davranan hakikatlerin varlığını bulgulamamız bizi ister istemez alışık olduğumuz doğa kavramının ötesine geçen bir ekoloji anlayışına doğru yönlendiriyor. Örneğin, küresel ısınma gibi hakikatlerin varlığı, bulgulanışlarında başvuru olan görüşlerden bağımsız bir biçimde kendini gerçekleştirilmeye devam ediyor. Doğa ile oynadığımız oyunlarda söz konusu hakikatlerin varlığının bulgulanmasıyla birlikte doğanın pek de sandığımız şey olmadığını yeni yeni anlıyoruz.

Karar vermelerimiz üzerindeki doğrudan bağlayıcılığını hesaba katmamız gereken bir doğa kanunu anlayışından, ekolojik hakikatlerin kurgulamalarımıza eklenmesi yoluyla kararlarımızı yorumlamamıza yarayan bir doğa kanunu anlayışına geçiyoruz. Bu bir bakıma, hakikatin çeşitli nedenlerle örtüklediği bir gelecek kurgusunda onu ekolojik hakikatlerin zaman içinde değişen rolünü nesne yönelimli bir varlık bilimine dayandırarak anlamaya çalışmak anlamına geliyor. Hakikatle buluşması mümkün olan bir ekoloji bahisinin yer yer hakikatten sapan

zaman çizgilerini hakikatle çelişmeyen kurguların bilgisinin sağlanmaya çalışıldığı bir uzlaşılar zemini olarak görmek mümkün. İster istemez anlambilimsel oyunlar, hakikatlerin bulgulanmasını sağlayan tanık bireylerin varlıklarının özellemeleri, farklı tür olanaklı bireylerin ve nesnelere özellendiği bir kurgular evreninde yürütülen kurgular arası karşılaştırmalar vb. sözaçmamız gereken konular olarak beliriyor ve bu da üst bir dilin varolmadığı görüşünü dile getirmenin bir başka yolu.

Wittgenstein'a sorsak o, ekolojik hakikatleri, olguların da nesne olabileceği düşüncesiyle açıklardı herhalde. Günümüzdeyse, ekolojik hakikatleri birer “nasıl olanaklı” bağlamı olarak görmek de mümkün. Çocuklara miras kalacak olan olanaklı dünyalar hangileri? Bu soruyla birlikte dünyadan ya da doğadan ziyade ekolojik hakikatlerin dünyalarında, kurgularında bireysel ya da sosyal karar verme sorularıyla içinde bulunduğumuz koşullardaki olanakları çoğaltıyoruz; ya da en azından çoğaltmak istiyoruz.

Herhangi bir olanak için “bu işte bir yanlışlık var” dediğimizde gündelik dilin mantığının bildirdiği hakikatlerin izini sürmek zor gibi görünse de söz konusu iz sürmeyi doğru görümlerle yürütmek mümkün olmalı. Tek yapmamız gereken, bir hakikat bildirdiği kabul edilen özdeşleştirmeler baz alınarak düşünülenlerin hangi noktalarda hakikatle buluştuğunu test edebileceğimiz oyunların varlık bildiren kazanma izlemlerini kime bahşettiğine bakmak. Bu da doğru soruları sorabildiğimiz ya da seçebildiğimiz koşulda mümkün görünüyor. Ekolojik hakikatler bahisi doğru sorulardan çeşitli biçimlerde sapan, belki yanlış da olmayan soruların yanıtlarının dünyasında zaman ve uzaya yayılmış küresel ısınma gibi olgularla iştilal olduğumuzun farkına varmamız gerektiğinden dem vuruyor.

Ekolojik hakikatler konusunun varlık-bilimsel vurgusu nesne yönelimli bir yaklaşıma dayanıyor. Bir zamanlar öngörülebilir olanın ötesine gitmeyen bir şeyin gerçekleşmesi ve bizim varlığımızdan bağımsız bir yer teşkil etmeye başlaması küresel ısınma gibi olguları doğuruyor. Şayet doğru sorular doğru görümlere yol açabiliyorsa -- gerek bakış açısal bir izdüşümde, gerekse de kamusal bir izdüşümde -- ekolojik hakikatler için kullanılan özdeşleştirme dizgeleri ya da haritaları kimi yersiz kurgularla yüzleşmemizi mümkün kılan bir yönlenmenin konusu da yapılabilir. Bu yolla hakikatlere yönlenmemizde gelecekte bir sanat olarak ortaya çıkabilecek her gündelik felsefeye bir girizgah edası olduğu da söylenebilir. Söz konusu girizgah mantıkta kurgulamanın çeşitlemeleriyle yeşertilebilir ve mantık buna göre düşünce deneyi yapmanın bilimi olarak ele alınabilir. Ekolojik hakikatler üzerinde yürütülen mantık kurgular arası karşılaştırmalara olanak sağlayan bir biçimde dile getirilebildiğinde -- yani farklı her tür olanaklı nesnenin ve aynı şekilde her tür olanaklı bireyin özellendiği bir kurgular evreninde -- görülerimizi birer özelleme olarak düşünce deneyi yapmanın yöntemine dönüştürebiliriz ve olanaklar dahilinde ne ile karşı karşıya kaldığımızı öngörebiliriz. Alternatif kurgular için çabalayan araştırmaların bulguları birbirleriyle bilgi alış verişine açıksa ve bunlarla ortak bir kurgulama işine girişilebilirse küresel ısınma gibi şeylerin ne olduklarını, onlar huzurunda neyin nasıl mümkün olduğunu, ya da neyin neden zorunlu olduğunu belirleme şansına sahip olabiliriz; örneğin, tüm alternatiflerin çelişkilerle kapatıldığı ve geriye yalnızca tek bir çözüm yolunun kaldığı sorunlarda olduğu gibi...

Ekolojik hakikatlere ilişkin sorular bağlamsal bir tamlığa eriştiğinde neyin

nasıl mümkün olduğuyla ya da neyin neden kaçınılmaz olduğuyla ilgili birçok konu aydınlatılabilir hale gelecektir. Söz konusu tamlik çelişkilerle kapanmış tüm alternatifleri eleyebildiği için en azından yanlış olmamak anlamında nesnel gerçekliğe yakın bir çizgide yol alacaktır. Bu yolla da karşı bir örneğin imkansızlığı anlamına gelen farklı tutarlılıkların farklı varlık bildirimleri olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle, kimi hakikatlerin oluşturduğu doğasız ve maddesiz ama yine de oldukça manalı ufuklardan söz açabiliriz.

Doğanın -- belki de “yakın çevrenin” demek daha doğru -- bizim seçimlerimizin bilgisinden bağımsız olarak yaptığı seçimlerin birer sonucu olarak ortaya çıkan hakikatler varolduğu gibi, bizim doğanın seçimlerinin bilgisinden bağımsız olarak yaptığımız seçimlerin birer sonucu olarak ortaya çıkan hakikatler de vardır. Söz konusu hakikatler doğa ile ya da birbirimizle oynadığımız varlık bildiren oyunlarda hangi oyuncunun kazanma izlemi olduğuyla ilgilidir. Ancak hakikati ortaya çıkartabilen bir izleme kimin sahip olduğu, doğrulayıcı oyuncuyu doğrulayıp yanlışlayıcı oyuncuyu yanlışlayabilse de oyun oynanırken bu fark edilmeyebilir; hatta fark edilse bile, ne doğrulayıcı ne de yanlışlayıcı oyuncu için bir kazanma izleminin varolduğu anlamına gelmek zorunda değildir. Sonlu kurgularda bile birbirinin seçimlerinin bilgisinden bağımsız olarak yapılan seçimler, ne doğrulayıcı ne de yanlışlayıcı oyuncunun bir kazanma izlemi olmadığı durumlarda gerçekleşebilir. Bunun içindir ki hangi anlamda bizim seçimlerimizin bir sonucu olarak ortaya çıktığını bulmamız gereken küresel ısınma gibi çarşıdaki hesaba uymayan şeylerin varlığını bulgulamaya başlarız. Bunlar ortaya çıktı mı da artık hakikati kimin kazanma izlemi olduğu değil, doğrulanamaları da yanlış

olmayan halleri bildiren kurgular belirlemeye başlar. Artık çevre denilen şey doğanın bir adım ötesine geçmiştir. Aynı durum ekolojik bir hakikatin olanağı olarak sosyal seçimin olanağı için de geçerlidir.

Kurgulamanın çeşitlemeleri bununla da kalmaz. Ya doğrulayıcı ya da yanlışlayıcı oyuncunun bir kazanma izlemi olduğu varsayımı her an devreye girebilir ve doğa ötesi çevre ile ilgili sorunlarımız sonsuz kurgular yoluyla çözülmeye çalışılabilir. Söz konusu kurgular doğrulayıcı ve yanlışlayıcı oyuncuların birbirini nasıl değillediğine göre iki farklı anlam -- çelişkisel ya da oyun icabı değilleme anlamı -- taşıyabilir. Ya doğrulayıcı ya da yanlışlayıcı oyuncunun bir kazanma izlemi olduğu varsayımı ile iki farklı anlamda değillemenin de kullanıldığı çözüm yolları bile aranabilir. Söz konusu aramalar ve kurgulamalar sonsuz kurguların yapısının konusudur. Bu anlamda bilimcilik ötesi bir yaklaşımı ancak ekolojik hakikatlerin sonsuzluğu yoluyla izleyebiliriz; bilim hakikat arayışındayken biz de hakikatin yan bahçesinde sonsuzlukla oynamaya çalışırız.

Bilimsel hakikatlerin yan bahçesindeki en geçerli yöntemleri arıyoruz. Kurgularken karşı kurguların varolmaması işimizi kolaylaştırıyor. Ama iş bununla bitmiyor. Bilginin değerlendirici ögesinin karar vermelerimizde devreye girmesiyle birlikte bilgiyle eylem arasındaki bütünsel bağlantının hangi varlık bilimsel varsayımlarla ele alınabileceği sorusu gittikçe karmaşıklaşan işimizin zorluğunu hatırlatıyor. Ekolojik hakikatleri ve kurguları işte bu tür bir hatırlatmanın ifadesi olarak kullanıyoruz. Tabii bir üst dilin varolmadığı ve ekolojik hakikatlerin gündelikliği konusunda söylenecek çok şey var. Şimdilik, üst bir dilin varolmasına ve bu anlamda da adcı bir varlık bilimin ötesine gitmeye mantıkça hiç bir gerek

olmadığını söylemekle yetinelim. Sadece koşulların seçimlerimizden bağımsız da olabilmesi gerçeği bile ekolojik hakikatlerin neliğini mercek altına yatırmamız gerektiğini gösteriyor. Onlar hakkında laf ola beri gele konuşamayız; ekolojik hakikatlere ilişkin sadece az sayıda alternatif çözümü mümkün olan sorunları hakikatle çelişmeyen bir biçimde anlamak zorundayız.

6. HAKİKAT-SONRASI HAKİKAT ARAŞTIRMALARI

Hakikat-sonrası kavramı hakikat-sonrası siyaset olarak anlaşılmalı. Konuya ilişkin temel sorun, kamusal yaşantıda insanların hislerine ve kişisel inançlarına nesnel gerçekliğin üstünü örtmeyi amaçlayan bir rol biçilmesi. Bu sorun temelinde kurulan bir dünyada nasıl olup da alenen yalan oldukları tespit edilebilen sözcelerle siyaset yapılabildiği ve eylemde bulunulabildiği bir muamma. Bu da bir bakıma toplum önünde göz göre göre yalan söyleyebilenlerin gerçekte neyi amaçladıkları kadar kim olduklarının da derinlemesine soruşturulmasını kaçınılmaz kılıyor. Hakikat sonrası toplumu “gitgide daha az şeffaf hale gelirken artık insanlar yaşamlarını doğrudan etkileyen kararların gerçekte kimler tarafından, nerede ve nasıl alındığını bilmiyorlar.” Gündem, yalan dolan haberler üzerinden akıl yürütmeye dönüşmekte. Kim bilir belki de kimin kim olduğu ve kimlerin hangi kararları nerede, nasıl aldıkları konusunda Sherlock Holmes gibi dava çözen dedektifler, Sokrates gibi bilgi ve hakikat araştırmacıları olmamız, ya da ikinci dünya savaşı sonrası ortamında çalışan ajanlar gibi kendimizi birer epistemolojist olarak eğitmemiz bekleniyor.

Birçoğumuz hakikatleri hiçe sayan bir siyasetin menfaatçi tavırlarının

görmezden gelinmemesi gerektiğini düşünürüz ama zaman zaman hepimiz bu gerekliliği gözden kaçıırız. Yine de insanların duygu ve düşüncelerini manipüle ederek kendilerini topluma hakikatin hükümlerleri olarak lanse edenlerin bunu yalana başvurmadan yapamamaları gibi bir durum söz konusudur. Ne de olsa hakikat mefhumu her ne kadar gözden düşmüş olsa da nesnel gerçeklikteki yerini korumaya devam etmektedir; hoşumuza gitse de gitmese de...

Hakikatin yerini koruduğu örnekleri bilimde bulabiliriz. Doğayla şaka olmaz deriz ve bilim inkarına yol açmaya çalışan yöntemlere başvuruların eninde sonunda çuvallayacağını biliriz. Bilgiyle eylem arasında bütünsel bir bağlantı olduğunu ve bilginin değerlendirici ögesinin işleri karmaşıktırmaktan öte bir anlam taşımadığını görebiliriz. Bilim inkarına dayanan hakikat-sonrası siyasetin aynı zamanda insanların bilişsel zaafalarını da suistimal ettiğini görüyoruz. Örneğin, insanlar yalnızca işlerine gelene inandıkça ya da sadece hislerine tercüman olan haber kaynaklarını takip ettikçe uzun vadede kendileri dahil birçok kimsenin zarar görebileceği sonuçlardan kaçınamayacaklardır. Söz konusu bilişsel zaafaları yalanlarla menfaate dönüştürmek ve bunu medya aracılığıyla sürdürerek menfaatlerini korumaya ve çoğaltmaya yönelik stratejiler izlemek acaba nesnel gerçeklere ilişkin konularda hakikat sonrası izlekte iddia edildiği gibi bir otoriteye gerçek anlamda sahip olabilir mi? Hayır, tabii ki olamaz. Peki o halde ne yapmalı; bir şey yapmalı mı? Ya da ne nasıl yapılabilir; herhangi bir şey yapılabilir mi? Zygmund Bauman'a kulak verirsek:

Öyle görünüyor ki, felaketleri anlayıp geldiklerini (geriye dönüp bakarak, maalesef sadece geriye dönüp bakarak...) kabul etmek için mutlaka

gerçekleşmeleri gerekiyor. Tüyley ürperten bir düşünce varsa, o da budur. Aksini ispat edebilir miyiz? Daha iyisini yaparak tekrar tekrar denemedikçe asla bilemeyeceğiz.

İster istemez “bu davayı çözebilecek öyle biri (örneğin Sherlock Holmes) ya da birileri var ki o ya da onlar çözemese kimse çözemez” dedirtecek denli karışık stratejilerin göbeğinde “hakikat sonrası” olarak adlandırılan bir ortamda buluyoruz kendimizi. Kamuda birçok kimseye yönelik söylenebilecek bir sözce halini alıyor “yalanın bini bir para...”. Göz göre göre yalan söylenmesi, bunun önemli bir ölçüde işe yaraması ve bazı zümrelere siyasal tahakkümün yolunu açması sonucu ortaya çıkan bir kamusal zamanda yaşıyoruz. Hele bir de böyle bir zamanda bilgi ve hakikat araştırmaları hafife alınıyorsa ve biz de bu davayı çözüme kavuşturamıyorsa, hakikat sahipsiz kalmıştır bile denilebilir. Bir başka deyişle, soru sorarak bilgi arayanlar yok sayılıyorsa hakikatsiz bir dünya kurgusuyla karşı karşıyayız demektir. Her halükarda, hakikat bildiren stratejiler onlara aykırı davrananlar her ne yaparsa yapsın, er geç kazanır. Bu anlamda hakikat sonrası siyaset eninde sonunda naturanın faturasını ödemek zorundadır. İşte tam da bu anlamda, nesnel gerçekleri gözardı etmenin yarattığı tehlikeye karşı bir uyarı yapmak lazım. Hakikat-sonrasının anlamından yola çıkarak hakikati yok saymanın bilim inkarına ve bilişsel önyargılara dayanan yönlerini inceledikten sonra özellikle siyaset sahnesinde göz göre göre söylenen yalanların entellektüel birikim ve yeni medya etiği açısından ne anlama geldiğini tartışabilmeliyiz. Örneğin, Lee McIntyre meseleyi epey ileri götürüyor ve postmodernist düşünürlerin hakikatin varlığını sorgulayan yaklaşımlarındaki taktiksel yanlışlarla yüzleşmeleri gerektiğine bile dikkat çekiyor. Ona göre “hakikatin ölümü” gibi bir başlık altında incelenebilecek

politik şoursuzluğumuzu olabildiğince keskin bir dille eleştirmeliyiz.

Yumurta kapıya dayanmadan ya da iş işten geçmeden nasıl bir hakikat sonrası zamanda yaşadığımızı anlamak ve anlayışımız ışığında eyleme geçmek zorundayız. Aksi takdirde, şairin biri çıkıp da şu gündelik hakikati yüzümüze vurduğunda diyecek sözümüz kalmaz: “iyi insanlarsınız ama bir anlamı yok”. Mcintyre'ın deyimiyle “bilişsel önyargılarımızın farkına vardıkça, onları tersine çevirmek için elimiz de güçlenecektir”. Öyle görünüyor ki, gündelik dilin mantıksızlıklarını çözdükçe, doğru sorular sordukça ve bu yolla bilgi aradıkça elimiz daha da güçlenecektir. Bilim inkarına dayanan evrim karşıtlığı, küresel iklim değişikliğinde insan etkisi olmayabileceğini dayatan yersiz şüphecilikler, sosyal meydadaki yalan dolanlar ve bilgi kirliliği, aşı karşıtlığı, komplo teorileri vb., günümüzde üzerine basa basa hakikat-sonrası siyasetin -- hislere ve kanaatlere hitap ederken hakikatlerin üstünü örtmeye çalıştığı -- yalanlarının ifşa edilebileceği konulardan bazıları. Bu konularda ve benzeri konularda bilişsel önyargılarımızın bizi yanıltılı uslamamalara doğru sürükleyerek hakikatleri görmemizi engelleyebileceğini olağanca netliğiyle kabul etmeliyiz.

Tüm bunların yanında, bilimlerin temel dayanaklarını sorgulayan veya dilde hakikat tanımlarını ve bu tanımların nesnel gerçeklikle ilişkilerini konu edinen felsefe araştırmalarını dışlamaya gerek yok. Sadece, Mcintyre'ın da vurguladığı gibi şunun farkına varmak gerek: “...bugün önümüzdeki soru, uygun bir hakikat teorimiz olup olmadığı değil insanların hakikati çarpıtmak için kullandığı farklı farklı yolları nasıl anlaşılır kılacağımızdır.” Bu anlamda hakikat-sonrası bir kamusal felsefe sorunsalıdır ve eksikliğinden yakındığımız kamusal akıl yürütmelerin

stratejik önemine dair bir vurgu taşır.

7. EKOLOJİK BİR ETİK ARAYIŞI: HAKİKAT-SONRASI, YALAN, DOLAN; PEKİ

YA DAHA SONRASI?

Yaşamın kuralları resimlerle süslenmiştir. Ve bu resimler sadece yapacağımız şeyi tarif etmek için kullanılabilir, onu haklı göstermek için değil. Çünkü ancak başka açılardan da geçerli oldukları koşulda haklı bir gerekçe sunabilirlerdi. Şöyle diyebilirim: “Bu arılara balları için teşekkür et; ne de olsa bu balı senin için hazırlayacak kadar nazik bireyler.” Bu anlaşılabilir ve senin kendini nasıl yönlendirmeni istediğimi betimler. Ama şöyle diyemem: “Onlara teşekkür et; çünkü, baksana ne kadar da nazikler.” --nitekim dakikasında seni sokabilirler. -L. Wittgenstein

Ekolojik hakikatlere ilişkin bilgimizin çarpıtılması yoluyla oluşan bir hakikat-sonrası zamanda yaşıyoruz. Gündelik etkinliklerimizin etki alanları içinde vasat birer eylemci olmanın ötesine gidemiyoruz. Karamsarız ama güçlü bir iradenin özgür ve iyimser olabileceğini de öngörebiliyoruz. Özgür irademizle irademize aykırı davranışlar sergilememizin bir yol ayrımına karşılık geldiğini biliyoruz. Eski bir Afrika sözü halâ geçerli: “Hızlı gitmek istiyorsan yalnız git ama eğer uzağa gideceksen beraber gidelim!”

Bugün ekolojik hakikatler ve ekolojik değerler konusunda kanaatlerimizi manipüle edenlere, söz konusu hakikatleri ve değerleri yok sayanlara, görmezden gelenlere, yapılan adaletsizliklere göz yumanlara karşı etik tavrımızı net bir biçimde koymak zorundayız. Ormanları ve ormanlardaki yaban hayatı korumak bir insanlık ödevidir. İnsanların kendi yaşadıkları çevreyi korumaları da insanlık ödevlerinin bir sonucu olarak hayati derecede önemli bir sosyal sorumluluktur.

İnsan yaptığı yanlış seçimlerle kendine ve çevreye zarar verebildiği gibi yaptığı doğru --ya da en azından yanlış olmayan-- seçimlerle de hem kendini hem de yaşamın tümünü koruyabilecek yetkinlikte bir varlıktır.

Yaşadığımız gezegen evimizdir. Yıldızlı geceler çatımız... Ay ve güneş hayat kaynağımızdır; büyük annemizdir, büyük babamızdır. Tüm canlılar ailemizdir. Ağacın aldığı nefes bizim verdiğimiz nefestir ve ağacın verdiği nefes bizim aldığımız nefestir. Yazgımız ortaktır ve alıp verdiğimiz nefesten uzaydan yağan yıldız tozlarına kadar var olan her şey en değerli varlığımızdır. Gezegenin ekosistemi çok yüksek bir ekolojik değerdir ve tüm biyolojik yaşam çeşitliliğiyle korunması gerekir. Ekosisteme zarar verebilecek herhangi bir ayak izinin varlığının sürdürülmesine karşı mücadeleyi ve eylemlilikleri büyütmeli ve çoğaltmalıdır. Ekolojik hakikatler huzurunda başarabileceklerimiz başarmak zorunda olduklarımızdır. Alternatifimiz yoktur. Yerküre ısınmaya devam etmektedir. İklimler değişmektedir ve gezegen bir iklim krizinin tehdidi altındadır. En değerli varlığımızla --bilerek ya da bilmeyerek-- bağımızı koparmaya çalışanlara bunları hatırlatmalıyız. Eğer kendimiz de unutmuşsak bunları kendimize de belletmeliyiz.

Bugün ekolojik değerlere yabancılaştıran tüm insanlara gezegendeki yaşamı tehdit eden tüm girişimlere ve bu girişimlere çanak tutanlara şu hakikati anlatmakla yükümlüyüz: Yerküre biyolojik yaşam çeşitliliğine zarar veren her türlü yanlıştan ve adaletsizlikten arındırılmalıdır. Aksi taktirde çocuklarımızın sırtına onlara bırakacağımız basiretsiz bir geleceğin ağırlığını yüklemek zorunda kalacağız. Bunu istemiyoruz. Çocuklarımızın çevre sorunlarıyla baş edebilecekleri --gerek ekonomik gerekse ekolojik anlamda-- onları özgürleştirerek kalkınabilecek

bir toplum ve yaşanabilir bir dünya bırakmak istiyoruz. Bu yüzden gün be gün artan maddi kazanç kaygılarına kapılan her tür toplumsal kesimden her tür insana sormalıyız: maddi kazanç uğruna benimsediğiniz kimliklerden vazgeçip sorumlu birer yetişkin olmaya ne zaman başlayacaksınız? Bu etik bir meseledir. Eğer bu ve bunun gibi meselelerimiz yokmuş gibi yaşamaya devam edersek elde etmeyi umduğumuz maddi kazançlarımızın ekolojik kayıplarımızın yanında hiçbir değeri kalmayacaktır. İşte bu ahval ve şerait içinde öncelikle yerelde --yani her neredeyse orada-- yıllardır söylenegelen ekolojik hakikatleri dile getirmenin de ötesine geçerek yaşamak gerek. Ekolojik ayak izi tehdit oluşturan her şey gezegeni terk etmelidir.

Ekolojik ayak izi de ekolojik hakikat de bilimsel araştırmalara dayanan kavramlardır. Tabii ekolojinin yasaları varsa bunları fizik yasaları gibi dile getiremiyor olabiliriz. Buna rağmen gerek kendi varlığımızla gerekse biyolojik yaşam çeşitliliğinin varlığıyla çelişen şeylerin sonlandırılabilirliği apayrı bir konudur ve bugün küresel iklim krizi gibi konularda fizik yasaları gibi yasaları olmayan bir bilim olsa da olmasa da ekolojinin ya da iklim biliminin yol göstericiliğine başvurabiliriz ve başvurmak zorundayız. Aksi görüşlerde olanların başvurduğu manipülasyonlara karşı uyanık olmalıyız ve ekolojik hakikatlerle çelişen uygulamaları durdurmalıyız.

Herhangi bir konuda insanların inançları ya da kanaatleri manipüle edilerek hakikatlerin bulgulanmasını önleyici, onların üstünü örtmeye çalışan ve bu yolla insanların adil olmayan yargılarının ve kararlarının sonuçlarının bir önem taşımadığı yönündeki yanlış varsayımlarla yaşadığı bir kamusal gerçekliğe

hakikat-sonrası diyoruz. Günümüzde çokça tanışık olduğumuz bu kavram farklı anlamlarda ve özellikle ekolojik mücadelede çok dikkatli bir biçimde incelememiz gereken bir olguya işaret etmektedir. Onunla tanışık olmamız ya da ona alışık olmamız ne yapmamız gerektiğini bildiğimiz anlamına gelmez. Bu yüzden aslında iş işten geçtikten çok sonra tanışmış olduğumuz hakikat-sonrası gerçekliğimizi hafife değil ciddiye almalıyız. Hakikat-sonrası kamusal gerçekliğin farklı yönlerinden söz edilebilir:

- (a) Bilim inkarına varan yanıltıcı ve eksik bilgilendirmeler
 - (b) İnsanların bilişsel zaaflarının suistimal edilmesi
 - (c) Medya etiğinin eksiklikleri
 - (d) Yerel kurumların sağlıksız iletişiminden faydalanan çıkar ilişkileri
 - (e) Hükmeden/hükmedilen ayrımı suistimal edilerek çıkar sağlanması
- ...

Öncelik verilmesi gereken konulardan biri ekolojik hakikatlerin (küresel ısınma, iklim değişikliği, nüfus yoğunluğu vb.) yok sayılması ya da görmezden gelinmesidir. Ekolojik değerlerin öğrenilmesini ve araştırılmasını engelleyici uygulamalarla kanaatlerimizin manipüle edilmesi bir diğer öncelikli konudur. Sözünü ettiğimiz iki konuyu detaylandırabiliriz. Örneğin, yerel dayanışmayı ve kamusal akıl yürütmeleri ve gündelik dilde ödev mantığının doğru bir biçimde işletilmesini engelleyici manipülasyonlar var. Yaşam kalitesini azaltan uygulamalara göz yumulması ve kalkınmayla ilgili göz boyamaların ekolojik

tehlikelerle ilgili hakikatlerin ortaya çıkmasını engellemesi için yalana başvurulması da bir gerçek. Bunlara ek olarak hayvan haklarının hiçe sayılmasını, sürdürülebilir tarım ve hayvancılık için gereken planlama modellerinden uzaklaştıran uygulamalara yol verilmesini, sanki yaban hayatın korunmaya ihtiyacı yokmuş gibi bir algının oluşturulmasını ve biyolojik yaşam çeşitliliğiyle ilgili bilimsel hakikatlerin inkar edilmesini sayabiliriz. Çevre kirlenmesinin gizlenmeye çalışılması da cabası... Bunların yanında ekolojik değerler olarak geri ve ileri dönüşümler ihmal ediliyor ve bu yönde kanaat manipülasyonlarına maruz bırakılıyor. Ekolojik değerler hafife alınıyor. Enerji sorunuyla ilgili yanıltıcı ve eksik bilgilendirmeler yapılıyor. Doğal afetlerin olasılığı ve olası sonuçları yok sayılıyor ve bunlardan bahsedilmiyor. Ekoloji hareketine karşı asılsız haberler üretiliyor, mesnetsiz suçlamalarla insanların kanaatleri manipüle ediliyor.

Hakikat-sonrası kamusal gerçekliğimizin önemli bir kısmı ekolojik bir etik tavrın iyileştirmelerinin ve olgunlaşmasının önünü tıkayan kanaat manipülasyonlarıdır ve bu anlamda söz konusu hakikat-sonrası gerçekliğin yok edilmesi gereken farklı yönleridir. Ekolojik ve ekonomik krizlerin eş zamanlı varlığının ve çevre sorunlarıyla kalkınma modelleri arasındaki uyumsuzlukların suistimal edilerek insanları kandırmaya yönelik yaklaşımlar sergilenmesi ve bu yaklaşımlara göz yumulması içinde yaşadığımız hakikat-sonrası zamanın es geçilmemesi gereken önemli bir başka mücadele konusudur. Önümüzdeki sorun hakikatlerin çarpıtılmasıyla nasıl mücadele edeceğimizdir. Çözümün ekolojik bir etik tavrın geliştirilmesi ya da olgunlaşması ve bu yolla yerel kurumların sağlıklı

işlediği, yerel dayanışmanın çoğaldığı bir yaklaşım üzerinde çalışmaktan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu noktada iki temel engel var:

- (i) Toplum yeterince şeffaf değil.
- (ii) Sorumluluk yalnızca belli bir toplumsal kesimin üzerindeymiş gibi algılanıyor.

Birbiriyle ilişkili olan bu iki engelin farklı yönlerini incelememiz gerekiyor.

Kurumların çalışmasını doğrudan etkileyen hükmeden/hükmedilen ayrımının dayanaklarının suistimal edilmesi toplumun şeffaflığını azaltan bir faktör. Söz konusu ayırım ancak hakikatin varlığı üzerinden geçerlidir. Hakikatten sapan herhangi bir hükmün hükmeden ile hükmedilen arasındaki ilişkiye yansımaması gerekir. Örneğin ayırım devletin bütünselliği gibi bir ilkeye dayandırıldığında ve hakikatlerden sapan uygulamalar söz konusu olduğunda hüküm veren makamlar kurumların sağlıklı işlemesine yol açacaktır. Yanlış hükümler istenilen bütünlüğü ne sağlayabilir ne de koruyabilir.

İnsanların yaşam kültürünün çoğulculuktan ve şeffaflıktan yana tavır alabilen bir dönüşüme ihtiyacı vardır. Bu ise bilgi paylaşımının şeffaf olmasını gerektirir. Kısacası yeni bir insancılık arayışına ihtiyaç vardır ve bu yalnızca entelektüel ya da çevreci bir arayıştan ibaret değildir. Söz konusu arayış her iyi kalpli insanın üstlenebileceği ve üstlenmek zorunda olduğu bir sorumluluktur. Sorumluluktan kaçmak düpedüz sorumsuzluktur. Tüketim toplumunun yarattığı yanılsamalara kapılmak ve zengin/fakir ayrımının toplumsal alışkanlıklara yansımaları da benzer sorumsuzlukların ürünüdür.

Özgürleşerek kalkınmanın olanaklı olmadığına dair kanaat oluşturulması --ya da kimliklerin çokluğunun ve çeşitliliğinin verimliliğinin farkına varılmamasının tehlikeli sonuçlarının görmezden gelinmesi-- yönünde manipülatif yaklaşımlar aynı zamanda hoşgörü, iyilik, umut vb. kavramların çeşitlemelerinin de anlaşılmasına yol açarak söz konusu olan bireysel sorumlulukların varlığının üstünü örtmeye çalışır. Her iyi kalpli insanın sorumluluğu bu tür manipülasyonlara karşı uyanık olmaktır.

Hakikat-sonrası kamusal gerçeklik ile mücadele etmenin neredeyse olanaksız olduğuna dair kanılar aslında söz konusu mücadelenin alternatifi olmayan bir zorunluluk --yani kaçınılmaz bir imkan-- olduğu anlamına gelmektedir. Naturanın --doğanın, toprak ananın ya da adına her ne diyorsak onun-- faturasının ağır olacağına farkına geç varmak ve doğayla şaka olmayacağını anlayamamak mücadeleyi zorlaştırıyor olabilir. İyi kalpli insanların varlığının bir anlamı olması için sorumluluktan kaçmamak gerektiği ve kara mizahın fayda etmediği ayan beyan ortadadır. Zekanın çeşitlemeleriyle ve ekolojik sorumluluklarımız hakkında takınmamız gereken etik tavırla tanışıklığımızı arttırmak zorundayız.

Seçimlerimizden bağımsız olarak gerçekleşmesine rağmen seçimlerimizin sonuçları olan felaketlere karşı kendimizi korumanın yolu da etik tavrımızın olgunlaşmasından geçiyor. Söz konusu etik temelinde hayatta kalmak için yeterince fit olmayabiliriz ama olmak zorundayız. Bu yüzden boşa da olsa çabalamak zorundayız çünkü en iyi ihtimalle bile çabalarımızın sonuçları yokluktan ibaret olabilir. Yeterince iyi ve zeki olmamak ya da toplumsal sorumluluklarımızın önemini tam olarak kavrayamamak ihtiyaç duyduğumuz radikal değişime bir

engel teşkil ediyor olsa bile adaletsizliklerden uzak --ve doğru olmasa da en azından yanlış olmayan-- bir kurtuluş yolu izlemek zorundayız. Yoksa zaten şimdiden yok olacağımızı ilan edebiliriz.

Yanlış olmayan bir yolda neler yapabiliriz? Hem gündelik dilde ve imgelemde hem de bilimsel dilde ve simgelemde bunu ifade edebilmeliyiz. Tabii bunlar ileri düzeyde kuramsal sorulara karşılık geliyor. Onun yerine şu sorudan da hareket edebiliriz: Ekolojik değerleri yücelten ve ekolojik hakikatlerle çelişmeyen bir bilgi türü olan yerli halkların bilgilerinden neler öğrenebiliriz? Gezegenin içinde olduğu ekoloji krizi yaşam biçimlerinin --ve yaşam kültürünün-- dönüşümünü zorunlu kılıyor. Alışılmış yöntemler ve alışkanlıklar değişmeli. Belki devrimci bir estetik duyarlılığın izinden gitmemiz gerekiyor. Belki “bilinçlenme” kavramımız bu iş için çok yoz kalıyor. Kimileri çok uzun soluklu bir değişimin eşiğinde olduğumuzu söylüyor. Belki de gezegen kendini yeniliyor ve bizden kurtulmaya çalışıyor. Kim bilir?

Şu üç şeyi kavramsal olarak birbirinden ayırdetmemiz gerekiyor:

- (1) Doğru seçimler
- (2) Yanlış olmayan seçimler
- (3) Ya doğru ya da yanlış olduğu varsayılan seçimler

Bu anlamda hem gündelik anlamda hem de bilimsel anlamda bilginin, ödevin vb. kavramların mantığına ihtiyacımız var. Örneğin gündelik dilde soru sormanın mantığını doğru kavramalıyız. Soruların dayanakları olmalı, sonuçlandırıcılık

koşulları gözetilmeli. Varsaydıklarımız ve varsaydıklarımızın bilgisine dair net olmalıyız. Aksi takdirde eleştirilerimiz sonuçsuz ve etkisiz kalır. Bunun yanında bilimsel soruların ve bilginin gündelik mantığını iyi kullanabilmeliyiz. İlkeler, yasalar ve onların dayanakları yoluyla bilimsel kurgulamaları daha iyi yorumlayabilmeliyiz.

İçinde bulunduğumuz krize karşı kendi durumumuzu değerlendirmek gerekirse en değerli varlığımızı korumak anlamında herkesin --eş deyişle, tüm canlıların-- sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının olduğunun yalnızca kısıtlı bir manâda bilincindeyiz. Gerek küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi hakikatlerle ilgili olarak, gerekse yaban hayatı korumaya yönelik olarak ekolojik anlamda üstlenilmesi gereken sorumlulukların öneminin farkındaymışız gibi gözüksek de bu konuda da aslında yeterince net ve berrak düşünemiyoruz. Şeffaf bir toplumda yaşamıyoruz. Bunlar da ister istemez eylemlerimize yansıyor.

Bilgi ile eylem arasında bütünsel bir bağlantı olduğunu unutmamalıyız. Ancak biz daha kendimizi kandırmamanın dünyanın en zor şeyi olduğunu kavrayamamışız. Bu yüzden çevreyi korumayı, çevre kirlenmesini önlemeyi ödev bilmek ve yaşamı savunmak hiç de kolay bir iş değil. Aklımızdan çıkarmamız gereken şeylerden biri de bunun nasıl yapılabileceğini dile getirdiğimizde de aslında bir şey yapmakta olduğumuzdur. Ekolojik değerleri ve dayanışmayı gündelik yaşamın ortaklaştırıcı koşullarında öğrenmek ve geliştirmek için çabalamak zorundayız. En az insanlarınkiler kadar insan dışındaki canlıların da yaşam haklarına yönelik şefkat ve güven duyguları besleyen --ya da en azından beslemeye gayret gösteren-- bir ekoloji mücadelesi yürütmek zorundayız.

Yerelde --yani her neredeysek orada-- ekosisteme zarar verebilecek her tür girişime karşı bir duruşumuz olmak zorunda. Sürdürülebilir yaşamı --o her ne demekse-- engelleyecek ve canlıların sağlıklı yaşam koşullarını elinden alabilecek; suyu, havayı ve toprağı zehirleyen her tür kalkınma modeline ve endüstriyel girişime karşı eylemliliğimizi ve eleştirel etkinliklerimizi sürdürmeyi amaçlamak en doğal hakkımızdır. Çevre sorunlarıyla kalkınma modelleri arasında iktisadi gerilimler olabilir. Nitekim geçmişte ve günümüzde bunun örnekleri vardır. Daha iyi çözümler, modeller ve çözüm bulan bir yaşam kültürü üretebilmeliyiz. Ekolojik değerlerle ve hayvan haklarıyla bağdaşmayan her tür uygulamaya karşı eleştirel --ve özeleştirel-- bir tutum geliştirebilmeliyiz. Acil olarak gerek çevreyi gerekse kalkınmayı ilgilendiren sorunlar konusunda adil yargılara ulaşmak, adil kararların alınmasını ve uygulanmasını sağlamak zorundayız.

Yaşamı özgürleştirerek kalkınmak adına mevcut yasaların yenilenmesi gerektiğini öngören taleplerin sesinin yükselmesini ve ilgili tüm kurumların bu konuda harekete geçmesi gerektiğini vurgulayan çoğulcu bir tavır takınmalıyız. Bu hususta doğa ve adalet gibi kavramlara ilişkin kültürel ve felsefi fikir ayrılıklarının etkinliklerimize bir engel teşkil etmek zorunda olmadığımızı açıklayan bir sözcelemi öne sürebiliyor olmalıyız. Etik tavrımız bizi yerel kurumlara ve yakın çevremizde yaşayan insanlarla çevre sağlığını ilgilendiren hakikatler konusunda ortak bir bilince ulaştırabileceği düşünülen, doğal ve kamusal yaşam için adil olan yargılarda buluşabilmeyi amaçlayan eleştirel etkinliklerimiz için takındığımız ekolojik bir tavır olmalıdır. Söz konusu tavır başka yerlerde yürütülen diğer ekoloji mücadeleleriyle ve gezegenin içinde olduğu ekoloji krizine karşı eylemliliğini

sürdüren ve kamusal ekolojik bilince katkı sunmak isteyen tüm oluşumlarla dayanışma içinde olan korumacı bir tavır sergilemenin mümkün olduğu ve kendisinden başka alternatifi olmadığı için de zorunlu olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Yani bu anlamda etik tavrımız birbiriyle dayanışan, benzer eleştirel etkinlikleri farklı yerlerde sürdürürken ortak bir etik tavır sergileyen tüm oluşumlarla birlik içinde hareket etmeye yönelik bir tavidir.

Etkinliklerimiz ve eylemlerimiz için aldığımız kararlar --temel ilkesi üst bir dilin var olmadığı ve olmasına gerek duyulmadığı bir söylem ahlakını korumak olan-- sosyal kararlar olmalıdır. Bugün sosyal kararların olanaklılığıyla ilgili kuramsal engelleri aşmak zorundayız. Söylem ahlakımız herhangi bir hiyerarşik konumlanmaya gereksinim duymayan karar alma süreçlerine dayanmalıdır. Bağımsız bireylerin bağımsız düşüncelerinin ortaklaşmasıyla alınan kararlarla işleyen ve mümkün olduğunca şeffaf iletişim dinamikleri geliştirebilmeliyiz. Sözcelemimiz şeffaf ve berrak olmak zorunda. Sözcelemimiz aracılığıyla kamusal akıl yürütmelere sunabileceğimiz katkılar ekolojik bir etiğe ve yaşamı savunmak adına acil olarak gereksinim duyulan adil yargılara nasıl ulaşabileceğimizi sorguladığımız düşünce deneylerinin varsayımlarına ve sonuçlarına dayanır. Bu da demek oluyor ki ekolojik değerler konusundaki hakikatler sosyal kararlarımızdan üstün bir yer teşkil etmektedir. Kavramsal olarak üst bir dile gereksinimimiz olmasa da deneysel olarak üst düzey bilgiye muhtacız. Bu anlamda doğal ve kamusal yaşam haklarını gaspeden usulsüz ve adil olmayan her uygulamaya karşı hem bir söylem birliği geliştirebilmeliyiz hem de geliştirdiğimiz söylemler bir hakikat --ya da bilgi-- arayışının parçası olabilmelidir. Yaşamlarımız aynı zamanda

kamusal kimliklerimizin gelmişinden, geçmişinden oluşur ve yaşamakta olduğumuz hakikat-sonrası zamanın sonrasında da hakikat araştırmaları yürütülebilmesi için öncelikle böyle bir geleceğin var edilmesi gerekir ki biz de --yaşamak istiyorsak kavuşmak zorunda olduğumuz-- o geleceğe kavuşabilelim.

Kamusal kimliklerimizle birlikte içinde olduğumuz herhangi bir ekoloji hareketi eğer ekonomik anlamda kendi üretimini yapabilecek kadar yetkin değilse öncelikli olarak yerel bir dayanışma ekonomisiyle desteklenmelidir. Bu mümkün olmadığında dışarıdan yardım kaçınılmaz olur. Yerel ilişkiler --her ne kadar bunun bir garantisi olmasa da-- sağlık kazandıkça dışa bağımlılık azalır ve yalnızca yerel bir dayanışma ağıyla yürütülen mücadele olanakları artar. Yerel dayanışma sağlıklı işlemediğinde ekolojik değerlerden uzaklaşmak daha olasıdır. Bu yüzden ekolojik değerleri korumak ve geliştirmek adına yerel dayanışma ekonomisi konusunda adil seçimler yapmaya --en azından adil olmayan seçimler yapmamaya-- özen gösterilmelidir. Adil olmayan seçimlerden sakınıldığı ya da uzak durulduğu koşulda hali hazırda var olanı dönüştürmek ya da tüketim mallarını geri dönüştürmek ve öncelikle yerelde üretilen ürünleri tüketmeye çalışarak ekolojik değerler korunabilir ve bu konuda bir gelişme gösterilebilir. Tabii bir ekoloji mücadelesinin yerele ilişkin adil yargılar geliştirirken yereli dönüştürme sorumluluğu da ortaya çıkabilir. Bu noktada, söz konusu sorumluluğu yerine getirebilmenin pratik zorluklarının ancak ve ancak ekolojik bir etiğin yerel tavrının adil yargılara dayandırılabilirdiği ölçüde aşılabileceği söylenebilir. Bu noktada adalet kavramının --etik manada-- genellikle varsayılandan çok daha geniş bir kavram olduğunu görüyoruz.

Hayatta kalabilmek için yüksek etik değerlere sahip olmak anlamında yeterince fit olup olmadığımızı bilmiyoruz. Aynı zamanda bir çevre sorunu olan yoksulluğu yerel dayanışma ile çözüp çözemeyeceğimiz konusunda henüz yolun çok başındayız. Ekolojik bir hakikat olarak iklim krizinin gündelik yaşamımıza neler getireceğinden pek haberdar değiliz. Er ya da geç sonlandırılmak zorunda olunan uygulamalara karşı etkin bir mücadele yürütebilmek için şimdilik yeterince güçlü --yani hakikat bildiren-- stratejiler geliştirebilmiş sayılmayız. Yerel ve küresel anlamlarda ekolojik yıkımın boyutlarını birbirinden yanlış şekilde ayırarak aynı gezegende yaşayan canlılar olduğumuz gerçeğini unutuyoruz. İş dünyasının alışılmış yöntemlerinin sonu geldi de geçti; ekolojik kalkınma modellerine ihtiyacımız var ve belki de en çarpıcı gerçeğe henüz yüzleşme cesaretimiz yok; yerli halklar ekolojik bir etik arayışında modern ve post-modern uygarlığın bireyleri olan bizlerden fersah fersah öndeler.

İki ayrı kriz döneminin içinden geçiyoruz ve toplum yeterince şeffaf değil. Yine de şunu çok iyi biliyoruz ki bu krizler doğrudan yaşamlarımıza etki ettiği için hakikatlerle bağdaşmayan çözüm önerilerine hep kapalı olacaklar. Er ya da geç kendimizi kandırmaktan vazgeçmemiz ve kendimizi kandırmadan bilip eylemeyi öğrenmemiz gerekiyor. Elbette bunun nasıl olabileceği de tıpkı diğer şeyler gibi zamanla alternatifi olmayan bir kaçınılmazlığa dönüşecektir.

Ekolojik bir etik arayışının önünde üç farklı yol haritasından söz edilebilir:

(1) Anayasal haklar ve uluslar arası hukuk ilkeleri temelinde demokratikleşme süreçlerinin değerlendirildiği bir yol haritası

- (2) Çevre sorunları ile kalkınma modelleri arasındaki gerilimlere ilişkin uzlaşma çabalarının ortaya çıkardığı söylemlerin gelişiminin değerlendirildiği bir yol haritası
- (3) Etik bir tavrın kamusal rolünün etkili mücadeledeki yerinin değerlendirildiği bir yol haritası

Burada (1) ile yola çıkmak çok uzun soluklu bir macera olurdu. (2) ile ekonomik ve ekolojik hakikatleri gözden kaçırdığımız durumlarda uzlaşmanın yetersiz kaldığını ve pek de bir şey ifade etmediğini görüyoruz. Hangi düzeyde --yerel ya da küresel-- uzlaşıdan söz ediyor olursak olalım sorun çözmede öncelik hakikatidir. (3) ile çözüm mümkün görünüyor ve aslında alternatifi de yok gibi bunun. Etik bir tavır tam da bu anlamda zorunlu hale geliyor. Bilgi ile eylem arasındaki bütünsel bağlantı ışığında söz konusu zorunluluk bir şeyin nasıl olanaklı olduğunu bularak onun aynı zamanda neden zorunlu olduğunu da göstermenin olanaklı olmasına dayanıyor.

İnsanlık ödevinden söz ediyoruz söz etmesine ama ödev mantığı ve onun gündelik dilde bir işe yaramasına yönelik çabalarda çok büyük eksiklikler var. Söz konusu eksiklikler gündelik dilin mantık yoksunu olmasına yol açıyor. Kendimizi hangi senaryolarda bulacağımızı bilmiyorken sanki çok iyi biliyormuşuz gibi davranıp hatalı davranışlarımızı alışkanlık haline getirebiliyoruz. Son tahlilde, bir tarihsel birikimden söz edeceksek ekoloji hareketinin birikimi ekolojik ve ekonomik krizlerin derinleşmesine karşı bir etik tavrın olgunlaşması olarak düşünülebilir. Böyle bakınca ekolojik sorunlara çözüm üretebilme kapasitesi kısıtlı olan bir birikimden söz edebiliyoruz. Bilimsellikten ve ekolojik değerlerin üretiminden

büyük ölçüde uzak bir yaşam kültürümüz var. İhtiyaç duyduğumuz ekolojik etiğin ne olduğu konusunda tam olarak net değiliz. Hayatta kalmak için etik anlamda yeterince fit olup olmadığımızı bilmiyoruz. Yerel dayanışmaya ve bilgi birikimine olan ihtiyacın farkındayız ama gündelik dilimizin bu ihtiyaçları karşılayabilecek eleştirel etkinliği üretemediğini görüyoruz. Kendimizi hangi olanaklı senaryolarda bulacağımızı bilmiyorken biliyormuş gibi davranmak bize zaman kaybettiriyor. Toplumun giderek daha az şeffaf hale gelmesi gündelik dilde yürütebilmemiz gereken ödev mantığını ustaca kullanamadığımızı gösteriyor.

Ekolojik hakikatlerin gündelik yaşamımızda bir yeri olmalı. Ne ürettiğimize, ne tükettiğimize dikkat etmeliyiz. Bir ideal olarak kendi ekonomik üretimini yapabilecek yetkinlikte olan ekoloji hareketlerinden söz edilebilir. Ancak gündelik gerçekliğimizde gördüğümüz şey genel olarak vasat bir ekoloji mücadelesi içinde olduğumuzdur. Böyle olması çok mu kötü? Bunu aslında bilmiyoruz. Etik tavrımızın ve yaşam kültürümüzün neye doğru evrileceğine bağlı olarak uzun vadede büyük kazanımlar da elde edebiliriz.

Farklı ekolojik hakikatler herkesin kendi kişisel tercihleriyle ilgili yeni öngörülere yol açmış olabilir. Söz konusu öngörülerin insanların yaşayışına nasıl etki edeceğini tahmin etmek zor da olsa bu konuda iyimserlik iradesi gösterebilmeliyiz. Başımızı felaket senaryolarından kurtarabilmemiz gerekiyor. Geçenlerde annemle telefonda konuşurken annem son virüs salgınıyla birlikte bir aydınlanma yaşadığından söz etti. Önem sırasıyla ilgili bazı şeyler değişmiş olmalı. İnsanlar kimi önemsedikleri şeylerin sandıkları kadar önemli olmayabileceği gerçeğiyle yüzleşmiş olabilir. Kimileri bunu umursamayacaktır bile ama, kimileri

de kendileri ve çevreleri için yeni olanaklar düşünmeye başlayacaktır. Doğru -ya da en azından yanlış olmayan-- düşünceler öngörülemez bir biçimde çoğalabilir. Düşünceler de biyolojik yaşam çeşitliliğinin bir parçasıdır sonuçta. Yeter ki yok olmasınlar...

Çevre sorunlarıyla kalkınma modelleri arasındaki iktisadi gerilimlerin çözümlenmesi ve her iki konuda da adil yargılar geliştirilmesi gereken bir zamanda bunların görmezden gelindiği, yok sayıldığı ve anlamlarının manipüle edildiği bir toplumsal düzende yaşıyoruz. Azınlığın maddi zenginliğinin uzun vadede kimsenin çıkarına olamayacağını kavrayamamış bir zihniyetin tahakkümüne rağmen doğal zenginlikleriyle sosyal ekolojiyi besleyebilme potansiyeli olan bir coğrafyada yaşıyoruz. Burada yaşayanlar bizler olduğumuz için de yüzde 80'i -belki de daha çoğu-- orman olabilecekken sadece yüzde 30'u orman olan topraklardan, sulardan ve havadan bizler sorumluyuz. Bunun yanında yıkıma, kötülüğe ve ekolojik krize rağmen -yaban hayatı korumak ve yaşam kalitemizi arttırmak adına-- gezegenin birçok başka yerine göre daha elverişli doğa koşullarına sahibiz.

Yaşadığımız topraklarda ekolojik yıkımın her türüsünü görüyoruz. Bunlar arasında bir önem sırası kanımca durumdan duruma değişiklik gösterir. Yine de en çok önemsememiz gereken iklim krizi vb. sorunların kökeninde çevre bilincinden yoksun olmamızın yattığını düşünüyorum. Bilim inkarına varan yanıltıcı ve eksik bilgilenmeler, medya etiğinin karaktersizliği, yerel kurumların sağlıksız işlemesi vb. hep bu yoksunluktan ileri geliyor gibi görünüyor.

Çevre bilinci arttıkça bilgi paylaşımı ve yerel dayanışma artacaktır. Ortak karar alabilme becerilerimiz gelişecektir. Yerel kurumlarla ve ekoloji hareketleriyle kurduğumuz ilişkiler çeşitlenecektir. Gündelik bilgi birikimimiz ile bilimsel bilgi birikimimizi iyi yorumlayabilmemiz gerekiyor. Kimin kim olduğu konusundaki bilgimizin yüksek bir düzeye ulaşması gerekiyor. Genel yönelimimizin zamanla bu yönde olacağını düşünüyorum.

Farklı konularda ne yapmalıyız sorusunun yanıtı neyi nasıl yapabileceğimizden er ya da geç çıkacaktır. Önümüzde alternatif çözümlerin azalacağı uzun bir kriz dönemi var gibi görünüyor. Yani yolumuz daralıyor. Tabii ne kadar daralırsa daralsın bunun bir sırat köprüsü olmadığını unutmamalıyız. Hatalara ve hatta çelişkilere bile yer açan bir esneklikte düşünebilmemiz gerekiyor ki deneme yanılmalarla da öğrenebilelim. Ne de olsa çok deniyoruz ve çok yanılıyoruz.

Seçeneklerimiz azalırken deneme ve yanılmalara açık bir şekilde düşünmek doğal olarak kolaylaşacaktır. Ancak yaratıcı da olmak zorundayız. Ekolojik hakikatlerin türlü şekillerde çarpıtılmasına ve manipüle edilmesine karşı mücadele etmeliyiz. Yıkımın boyutlarını görünür ve anlaşılır kılmak için çabalamalıyız. Tabii eleştirel etkinliklerimizi yürütürken bunu özeleştirici ile birlikte yapabilmeliyiz.

Farklı bireylerin imgeleminde oluşan senaryolar birbirinden bakış açılarının farklı olması anlamında bağımsız olabilseler de söz konusu senaryoların kamusal hakikatler ölçeğinde -birbirine karşılıklı olarak bağımlılık ilişkisinde-- ortak bir bilincin parçaları oldukları söylenebilir. O halde, hakikat üstlenimleri için --her ne kadar yalan ile yalan olmayanı ayırdedebilmek gerekse de-- yalan söylenip

söylenmediğinin belirlenemediği durumlar da varolabilir. Demek ki bugün estetik bir devrimin - yani yeni bir duyarlılık hareketinin-- ayak seslerini duyuyorsak bunların hangi izlemsel adımlardan geldiğini bulabilmeliyiz ve ona göre devrimi daha da ileriye götürebilmeliyiz. Gündelik dilin mantıksızlığını aşmak ve bu sayede hangi senaryolarla karşılaşılabilceği konusunda net yargılara ulaşmak, belki de yüksek tahmin becerileri geliştirerek gelecekte günümüz alışkanlıklarının ve yaşam kültürünün çok ötesinde bir gündelik felsefe kültürünü ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır. Peki ama böyle bir gelecek için yapılan kamusal felsefe --ya da araştırılan ekolojik bir etik-- nasıl olanaklıdır ve kendini gerçekleştirerek mücadelemizde nasıl etkin bir rol oynayabilir?

Eleştirel bir etkinlik olmak anlamında kamusal felsefenin gündelik kamusal düşünüşü dönüştürebilmek adına dile getirebildikleri ile dile getiremediklerini --örneğin bilinç ile bilinç dışı arasında yapabileceğimiz bir ayrıma dayanarak-- ayırdedebiliriz. İrademizin gücü ve özgürlüğümüzün çok renkli karakteri de biraz buna bağlıdır. Burada yanıtlanması gereken sorular sosyal seçimin --yani hükmeden/hükmedilen ayrımının adil olmayan yargılara yol açtığı dil oyunlarını dışarıda bırakabilen bir karar alma yordamını geliştirmenin-- olanaklılığı araştırılarak çözümlenebilir. Kimin kim olduğunun çok iyi bilindiği ve doğa bilimlerinin yöntemleri ile sosyal bilimlerin yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılabildiği bir kamusal felsefe ve ekolojik bir etik arayışımız sürmektedir.